UTRECHT IN 1672: EENE HISTORISCHE VOORLEZING TER OPENING DER...

Bernard ter Haar






KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0485 4045



108 e III

UTRECHT IN 1672.

UTRECHT IN 1672.

EENE HISTORISCHE VOORLEZING

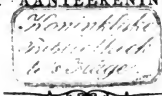
TER OPENING DER ACADEMISCHE LESSEN,

GEHOUDEN

DOOR

Dr. B. TER HAAR,
HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

(MET AANTEEKENINGEN.)



UTRECHT,
GEBR. VAN DER POST.
1872.

GEDRUKT BIJ G. A. VAN HOFTEN, TE UTRECHT.

Reeds vroeger was de lust bij mij ontwaakt, om naar de belangvolle gebeurtenissen van het j. 1672, *welke voor het Gewest en de Stad onzer inwoning zoo noodlottig zijn bevonden, voor mij zelven in een nader Historisch onderzoek te treden, en wellicht ook de vrucht daarvan aan het Publiek mede te deelen Maar door mijne veelvuldige ambtsbezigheden, door huiselijke omstandigheden, en vooral door de voortzetting van een vroeger ondernomen letterkundigen arbeid, werd ik geheel hiervan afgetrokken en teruggehouden. Eerst aan het eind dezer Zomer-vacantie, toen ik mijne gedachten over de* T o e s p r a a k *liet gaan, waarmede ik mijne Academische lessen had te openen, werden deze onwillekeurig op nieuw daar henen geleid, en wegens de aanbeveling van* A c t u a l i t e i t, *welke de behandeling van dit onderwerp voor zich had, was spoedig mijne keuze bepaald.*

Zóó is dan deze V o o r l e z i n g *ontstaan. Veel nogtans van hetgeen ik te geven had, was ik genoodzaakt — wilde ik de grenzen van het spreekuur niet te verre overschrijden, — toen terug te houden. Veel ook wat ik, bij deze mondelinge*

voordracht, slechts even of vluchtig had aangeroerd, was mij voorgekomen eenige uitwerking of een nader onderzoek allezins te verdienen. Ik nam daarom dit opstel, nadat het tot het daaraan voorbestemde doel gediend had, nogmaals ter hand, en kon nu naar hartelust aan sommige gedeelten meerdere uitbreiding geven, zonder te vreezen het geduld van mijn Auditorium op al te zware proef te stellen. De goedgunstige Lezer wane alzoo niet, dat ik, met het houden van deze Voorlezing, zóó onbescheiden veel van het geduld mijner Hoorders zou gevergd hebben, als het aantal harer bladzijden zou doen vermoeden. Mijne Auditores zelven zullen, bij het vele vroeger gehoorde en bekende, dat zij daarin zullen ontmoeten, ook niet weinig aantreffen, wat hun, naar ik hoop, niet onbelangrijk zal toeschijnen, en wat er later, als a posteriori manu, is bijgevoegd.

Maar ook binnen deze grenzen liet de Historische stof zich niet geheel omvatten of te samen dringen. Veel ook, wat ik te zeggen had, vond veel voegzamer in eene aanteekening, dan in de Voorlezing zelve zijne plaats. Ik heb daarom, met weglating van de korte Toespraak, die tot welkomsgroet en Inleiding diende, dit opstel zijn oorspronkelijken vorm laten behouden, maar een aantal aanteekeningen daarop laten volgen, welke zich, tegelijk met het getal der schrijvers, die ik nog had te raadplegen, onwillekeurig op mijne tafel en onder mijne hand hebben uitgebreid. Sommige werkjes, welke zelden voorkomende ook niet op onze Academische Bibliotheek voorhanden waren, en waarvan ik veel dienst heb gehad, zijn mij door den Hoogl. VREEDE *en den Heer* BALFOORT, *den Custos der Bibliotheek, uit hunne eigene boekverzameling met de meeste welwillendheid verstrekt geworden.*

Toen ik tot de uitgave besloot, heb ik aan ruimer kring van Lezers gedacht, dat mijn Collegievertrek toehoorders

kan bevatten. Was het te veel verwacht, dat het, buiten den eigenlijk gezegden Studentenkring, onder mijne Landgenooten, en wel voornamelijk onder Utrecht's bewoners, niet aan de zulken zou ontbreken, die de gebeurtenissen van het j. 1672 en inzonderheid wat er toen binnen Utrecht is voorgevallen, zich gaarne, ook in vele kleine bijzonderheden, zouden medegedeeld en herinnerd zien? Moge hier en daar eene Latijnsche phrase of eene Latijnsche aanhaling voorkomen — genoeg zal er ook voor den Lezer, die niet in de taal van het oude Latium is ingewijd, overblijven, om den gang der gedachten en gebeurtenissen onbelemmerd en geregeld te kunnen volgen.

Met dit doel voor oogen heb ik mij ook thans op het geven van eene aanschouwlijke voorstelling toegelegd, zonder dat de Geschiedenis zelve in het geringste daaronder mocht komen schade te lijden. Kleine misstellingen, als waarop ik mij zelven, onder het afdrukken dezer bladen, nog tijdig een paar maal betrapte, die bij zulk een veeltal van zaken, cijfers en namen zóó lichtelijk kunnen insluipen, zullen mij, naar ik vertrouw, niet als eene zonde tegen de Historische trouw en waarheid worden aangerekend.

Dat deze Voorlezing met hare aanteekeningen eigenlijk verder gaat, en iets meer geeft, dan de titel belooft, zal mij wel tot geen verwijt kunnen verstrekken. Het lag toch in den aard der zaak, dat ik het voorgevallene in het jaar 1673, *bepaaldelijk wat Utrecht betrof, mede in den kring mijner beschouwingen opnam en wilde betrokken zien. Erger zou het zijn, indien zij moest geoordeeld worden kwalijk den daaraan toegekenden naam eener Historische Voorlezing te kunnen en te mogen dragen. Intusschen heb ik de bewustheid, zooveel de beperktheid des tijds dit gedoogde, alles naarstiglijk onderzocht, en daarvan ook in de aanteekeningen rekenschap gegeven te hebben.*

Wel had ik gewenscht over meerderen tijd te kunnen beschikken, om van het thans behandelde onderwerp voor mij zelven eene te gestrenger Historische Studie te kunnen maken. Doch ik zag het j. 1872, *dat hierbij als gedenkjaar geheel op den voorgrond treedt, ten einde spoeden. De dag was weder nabij, waarop Utrecht's verlossing van de Fransche overheersching in* 1813 *plechtig en openlijk pleegt herdacht en gevierd te worden, en ik mocht veilig vooronderstellen, dat vooral in die dagen de herinnering, in dit en het eerstvolgende jaar, als van zelve tot de vroegere overheersching onder* LODEWIJK XIV *en de daarop gevolgde verlossing zal worden teruggeleid. Daarom meende ik de uitgave van dit kleine geschrift, zooveel mij doenlijk was te kunnen en te mogen bespoedigen, en met mijnen heilgroet aan den Lezer, en den wensch, dat het door mij geschrevene bij ieder, die het in handen neme, een verhoogd gevoel van dankbaarheid eu echt Vaderlandsche gevoelens moge opwekken of versterken, zend ik mijn boekske de wereld in.*

UTRECHT.
13 Nov. 1872.

B. T. H.

M. H.!

Als het jaar 1872, waarvan thans reeds de zomer is voorbijgesneld, geheel in den stroom des tijds zijn graf zal hebben gevonden, dan zal het nog lang bij velen in aandenken blijven, als het jaar der feesten, gedachtenisvieringen en herinneringsdagen. Nog ruischen ons de feestgalmen en jubeltoonen door het oor, waarmede geheel Nederland heeft samengestemd, waarbij ook *Utrecht* niet is achterlijk gebleven, toen op den 1[sten] April, door de Koninklijke hand de inwijding werd gegeven aan de plek, waar de eerste vonk van den dageraad onzer vrijheid ontgloorde; waar — naar wij blijven hopen en verwachten — het *Asyl* voor zeelieden gaat verrijzen; waar de ranke en schuchtere *Nimf* — eene beeldspraak, die voor mijn begrip te hoog gaat — de heldendaad van den Watergeus, met zijn ruiggehaarde muts en de enterbijl in de hand, moet vertegenwoordigen, en de herinnering van het reeds eeuwen heugende feit, *de inneming van den Briel*, bij de late nakomelingschap moet helpen voortplanten en vereeuwigen. Welk eene reeks van feesten en feestelijke optochten, die elkander schier verdrongen,

zijn daarop nog gevolgd! Eerst van de steden, die het vroegst de oranjevaan hebben uitgestoken en de Spaansche bezetting uit hare poorten gejaagd. Daarna van het wakkere *Aardenburg*, dat honderd jaren later de stout indringende Franschen weêrhield en versloeg. Ook *Leiden* was, bij de onthulling van BOERHAVEN's standbeeld, in feestdos getooid. Nog geene maand geleden heeft de Academiestad in het noorden, de standvastige verdediging van *Groningen*, onder RABENHAUPT, tegen den Bisschop van *Munster* en de opbreking van het beleg, met geen minderen luister, dan waarmede zij het eeuwfeest vierde harer Hoogeschool, gevierd en herdacht. Zelfs hebt gij uit de pas verschenen »Geschiedenis van de eerste Nederduitsche uitgaven des N. V." vernomen, welk eene verrassende ontdekking door den Hoogleeraar DOEDES gedaan is op dit gebied; hoe het juist 350 j. is geleden, dat de eerste Nederduitsche Bijbel in druk is verschenen, zoodat men, bij de noodige opgewektheid daartoe, ook deswege een *festum semisaeculare* zou kunnen vieren (1). Ik heb niets tegen zoodanige feest- en gedachtenisvieringen, welke, bij grootsche herinneringen uit den voortijd, uitnemend geschikt zijn de edelste gevoelens optewekken en te verlevendigen; mits wij slechts niet er door verleid worden, om in plaats van veerkrachtig te handelen, aan den roem der vaderen ons te goed doen, en door ons in den glans van het verledene te bakeren, vertroosting en schadeloosstelling voor het gemis van verloren grootheid te zoeken. Het heeft echter uwe aandacht niet kunnen ontgaan, dat men in dit jaar, dat als gedenkjaar zóó merkwaardig is, tot hiertoe uitsluitend de lichtpunten in de geschiedenis voor oogen heeft gehouden. Maar zou het ook niet zijne nuttigheid hebben, zou er uit de lessen der geschiedenis niet nog meerdere

wijsheid te garen zijn, zoo wij ook op de schaduwzijde en de donkerste partijen het oog hielden gevestigd? Ziet! wij schrijven het j. 1872. Dit roept ons van zelfs het j. 1672 voor den geest, het jaar, waarvan het cijfer in de geschiedenis onzes Vaderlands, als in bliksemvuur op donderwolken staat geschreven; het jaar, dat door den moord, aan de broeders DE WITT gepleegd, op eene zijner bladzijden eene onuitwischbare bloedvlek draagt; het jaar, dat wegens den stortvloed van rampen, die zich over onzen Vaderlandschen bodem hadden uitgestort, maar ook wegens de snelle wisseling van de oorlogskans en ongedachte redding uit het hoogtsgestegen gevaar eeuwig gedenkwaardig en onvergetelijk blijft. Welk Nederlander weet niet, en hoorde zich niet in zijne kindsheid verhalen, hoe donker het er toen voor onzen veegen staat heeft uitgezien, toen de trotsche en heerschzuchtige LODEWIJK XIV, door dichters, geschiedschrijvers en hovelingen om strijd als de *groote* gehuldigd, onze vereenigde maar nu verbrokkelde gewesten als zijn wissen roof beschouwde, dien hij met het machtige *Albion* als zijnen bondgenoot, en twee kleinere Vorsten als zijne vasallen, zou hebben te deelen. Maar niet velen zullen zich in volle klaarheid eene voorstelling kunnen vormen, wat toen inzonderheid in de stad onzer woning is geleden en doorgestaan, hoe bedreigd en hachlijk toen niet enkel de toestand der kerk, maar ook der hier gevestigde Hoogeschool geweest zij. Ik meende het daarom geene ontijdige of ongelukkige keuze des onderwerps te mogen noemen, toen ik besloot, bij de opening mijner Academische lessen, hierover opzettelijk te handelen, en aan de rede, die gij in dit uur van mij verwacht, ten opschrift te geven:

UTRECHT IN 1672.

Gij zult het den Hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis wel niet euvel duiden, dat zekere voorliefde voor Historische studiën in deze keuze doorstraalt, en dat mijne rede ditmaal meer een Historisch dan een streng Theologisch karakter zal dragen; en reeds uwe vaderlandsliefde staat mij er borg voor, dat uwe aandacht mij bij het tafereel dat ik heb optehangen, van het begin tot het einde deelnemend zal volgen.

Met den Munsterschen Vrede, die aan den tachtigjarigen krijg een einde maakte, was reeds het zaad van een nieuwen oorlog met Frankrijk gezaaid; een oorlog, die, in het verloop van weinige maanden of weken zelfs, ons gemeenebest op den rand van zijnen ondergang zou brengen; waarin de toekomst voor het behoud van Nederlands onafhankelijk volksbestaan donkerder en dreigender scheen, dan zij zich in den reuzenstrijd tegen Spanje immer vertoond had. — Op denzelfden dag, den 7[den] April des j. 1672, verklaarden *Engeland* en *Frankrijk*, de twee machtigste mogendheden van Europa, gelijktijdig aan de Staten den oorlog; hetwelk eene maand later door de oorlogsverklaring van den Keurvorst van *Keulen* en den Bisschop van *Munster* stond gevolgd te worden. Engeland, vertoornd over de weigering der hulde aan zijne Koningsvlag verschuldigd, (2) gaf het hierbij onverholen genoeg te kennen, hoe het als de oppermachtige gebieder der zeeën door alle natiën ook door Nederland wilde geëerbiedigd zijn; maar uit

een bijgevoegd schrijven bleek niet minder, hoezeer de aanmatiging der zoogenoemde ***Loevesteinsche Factie*** met JAN DE WITT aan het hoofd, het in de krop stak, die het daarom wilde fnuiken en vernederen (3). Frankrijk vergenoegde zich met de algemeene verklaring, dat Zijne Allerchristelijkste Majesteit zóó vele redenen tot misnoegen tegen de algemeene Staten had, dat zij die, zonder krenking van haren roem, niet langer straffeloos kon gedoogen. De ware oorzaken worden nogtans hierbij verzwegen. ***Frankrijk*** had het niet kunnen vergeven of vergeten, dat Nederland, na zich zelve te hebben vrijgevochten, zich verstout had met Spanje, LODEWIJK'S gehaten mededinger, waarvan hij tot elken prijs de vernedering wenschte, zelfstandig of eigenmachtig vrede te sluiten, en dat het thans zelfs tot dit rijk in goede verstandhouding stond; nog minder, dat het in de bekende ***Triple Alliantie***, een verbond met ***Engeland*** en ***Zweden*** had gesloten, dat kennelijk tegen ***Frankrijk***'s toenemende veroveringzucht was gericht, waarbij nog andere kleinere grieven zich voegden (4).

Zóó stond dan het kleine Nederland van alle zijden te water en te land bestookt te worden. Wèl had het in de pas geëindigde Engelsche oorlogen, onder onzen onsterfelijken DE RUITER, den alouden roem van onversaagde dapperheid schitterend gehandhaafd, en zelfs de aanvang van dezen krijg — waarin DE RUITER nieuwe lauweren won (5) — was niet ongelukkig te noemen; maar geheel anders en treurig was het met het leger te velde en de middelen tot verdediging van de landzijde gesteld. Tot dekking der grenzen en versterking der vestingen, was in de laatste jaren weinig of niets gedaan (6) en eer men thans, bij het dreigen en klimmen van den nood, daartoe de noodigste maatregelen nemen en ten uitvoer leggen

kon, was LODEWIJK XIV reeds met eene legermacht van honderd vijftig duizend man, door den beroemden TURENNE, CONDÉ en andere ervarene krijgsbevelhebbers geleid, in vollen aantocht naar onze gewesten. *Maastricht* — waar de Staten den eersten ernstigen aanval verwacht en dat zij daarom met eene bezetting van elf duizend man versterkt hadden, die in het Noorden voortreffelijke diensten hadden kunnen bewijzen — werd onaangetast gelaten, of althans spoedig voorbijgetrokken. De Koning wendt zich over *Maaseijk* naar de Duitsche grenzen. Hij werpt zich met het grootste deel zijns legers in *Cleefsland*, en *Orsoy*, *Wesel*, *Emmerik*, *Rees*, *Doetichem* zelfs zijn in de eerste dagen der Junimaand schier zonder slag of stoot veroverd en bemachtigd.

Gelijktijdig vielen de Bisschop van *Munster* en de Keurvorst van *Keulen* in *Overijssel*, en namen *Enschedé*, *Oldenzaal*, *Ootmarsum*, *Almelo*, *Borculo* en *Lochem* weg, alle openliggenden plaatsen, die niet bij machte waren eenigen wederstand te bieden. *Deventer* en *Zwolle*, de eenige versterkte plaatsen, wier bewoners de schrik om het hart was geslagen, gaven zich moedeloos over, en de Munsterschen breidden nu hunne verovering tot aan de grenzen van *Drenthe* en *Friesland* uit.

Aan de boorden van den *IJssel*, tusschen *Rhedersteeg* en *Westervoort* — niet verre van de plek, waar thans de spoortrein tusschen de stoutgekromde bruggebogen henen snort — lag de Prins van Oranje, onze vereeuwigde WILLEM III, toen nog enkel Kapitein generaal der Nederlanden, met de hoofdmacht des legers. De verdediging dier linie werd teregt hoogst belangrijk geacht. Toch was er reeds ernstig over beraadslaagd, of het niet raadzamer ware, die op te geven en eene rug-

waartsche beweging te doen; maar de Prins verklaarde voornemens te zijn liever te sterveu dan van daar te wijken en dien post te verlaten; (7) en ware het hier tot een treffen gekomen: hij zou, getuige zijn heldenaard en de opvolgende reeks zijner schitterende wapenfeiten, den overmachtigen vijand stoutmoedig genoeg onder de oogen hebben gezien. Maar alles vereenigde zich om den voorspoed der Fransche wapenen te begunstigen. Zelfs de Natuur scheen tegen Nederland met zijne vijanden saâmgespannen. Weken achtereen had de hemel strak als koper gestaan, en door de langdurige droogte kwamen breëde zandplaten in onze rivieren bloot. Aan het Tolhuis even boven *Arnhem* werd, bij den lagen waterstand der rivier, eene doorwaadbare plek in den *Rhijn* gevonden, op een punt dat gemakkelijk te verdedigen was geweest, ware niet het verraad aan de Franschen te hulpe gekomen (8). Voorafgegaan door de bloem van den Franschen adel, en door CONDÉ gevolgd gelukte het aan de ruiterij de overzijde te bereiken. Eene brug werd voor het voetvolk geslagen, en nu lag de *Betuw* voor het opstuwende leger uitgebreid, en langs den dijk van *Nijmegen* op *Wageningen*, zelfs de weg naar het *Sticht* en *Holland* open (9).

De Prins van Oranje kon zich nu niet langer te *Arnhem* staande houden, en trok met zijn leger naar *Utrecht* af, om, zoo mogelijk, nog deze stad te dekken en vooral (naar de hem verstrekte lastgeving) de Hollandsche grenzen te beschermen. En waarlijk! het was meer dan tijd tot zulk een terugtocht. *Tiel*, *Kuilenburg*, *IJsselstein*, zich weerloos bevindende, namen *vrije hoede* of Fransche bezetting in (10). Drie Provinciën van onzen kleinen staat, *Gelderland*, *Overijssel*, en het grootste deel van het *Sticht* waren overheerd. Van

Holland kwamen *Woerden* en *Oudewater*, en het sterke *Naarden* in des vijands bezit; en aan de overige gewesten scheen geen ander lot beschoren, dan mede door de snel voortrukkende legers overstroomd en verzwolgen te worden.

Welk eene Paniek zich tot in het hart van *Holland* en *Zeeland* verspreidde, toen met ieder uur de eene noodlottige tijding de andere opvolgde, zullen diegenen onzer landgenooten, die even als ik nog eene levendige herinnering bewaard hebben van hetgeen zij zelven, in het omwentelingsjaar van 1830, bij den afval en de overgaaf van zoovele steden in *België*, doorleefd hebben, zich eenigermate kunnen voorstellen. Het vindt wellicht zijne beste uitdrukking in het woord, dat wij aangaande dien tijd door al onze geschiedschrijvers herhaald vinden: Het scheen, zeide men, dat de Regeering *radeloos*, het volk *redeloos*, en het land *reddingloos* was (11).

Hoort, hoe een hunner ons die algemeene ontsteltenis beschrijft:

»Die snelle aannadering des vijands bracht geheel *Holland* en *Zeeland* in de grootste consternatie, en een algemeenen schrik. De hemel, die voor den regen lang was gesloten geweest, en nu bij drukkende hitte met hangende wolken overdekt was, scheen dien schrik nog te vermeerderen. Elk stond als bedwelmd en stom. Ieder was zijn huis te eng en te bang, en als hij zich daarom op straat begaf, dan ontmoette hij niets tot zijnen troost, als gekerm en ellende. Elk liet zijn hoofd hangen als een bieze; elk scheen zijne sententie des doods ontvangen te hebben. De ambachten stonden stil; de winkels waren toegedaan, de rechtbanken gesloten; de Academiën en de scholen gaven vacantie: de kerken daarentegen werden te klein voor al de be-

nauwde harten die van angst meer zuchtten als zij konden bidden. Velen verzonden hunne vrouwen en kinderen met hun besten schat naar *Engeland*, *Brabant*, *Denemarken*, *Hamburg*, *Bremen*, *Embden*, ja naar *Frankrijk* zelfs. Velen begroeven hunne kostbaarheden in kelders, putten en hoven: anderen metselden die in muren om ze aan de klauwen der aanrukkende roofgieren te onttrekken. Elk was radeloos en verlegen om zich met de zijnen te bergen voor den bliksem van den Franschen Jupiter, die met zijne trawanten alles scheen te willen vernielen" (12).

Utrecht, de sleutel van Holland, waar de *Unie* was gesloten, waar de Leeuw de pijlen der zeven gewesten in éénen bundel gevat, voor het eerst met zijnen klauw krachtig te samen greep. — *Utrecht* lag thans aan de beurt der verovering; en onbegrijpelijk moet het blijven, of, — indien wij niet aan de onedelste en baatzuchtigste bedoelingen willen denken (13) — alleen uit den algemeenen schrik en de hooggeklommene ontsteltenis en verbijstering, is het te verklaren, dat men, toen er nog kans en mogelijkheid der redding bestond, niet het alleruiterste beproefd en gewaagd heeft om deze stad te behouden. »*Utrecht*" zóó schreef de graaf D'ESTRADES aan LODEWIJK XIV »bemachtigd zijnde, zal Uwe Majesteit den vereenigden staat kunnen vernietigen en verpletten, en in twee maanden tijds verrichten, wat de machtigste vorsten der wereld niet hebben kunnen doen (14)." Toch was er geene ontkoming aan het reeds dichtgenaderd gevaar ook voor deze stad, op wier toestand en wedervaren wij van nu af uitsluitend het oog willen gericht houden.

Denkt u dan tweehonderd jaren terug! Roept de oude, hoogommuurde Bisschopsstad, gelijk gij die meermalen in plaat hebt afgebeeld gezien, met hare statige poorten, sombere wallen, steile bolwerken en schansen weder voor uwe verbeelding. *Sonnenborg*, *Manenborg*, en *Lepelenburg* zijn wel met eenig geschut beplant, maar, indien zij al vroeger tegenover elken vijand bekwaam (15) of bestand mochten gerekend worden, thans werden zij in zulk een staat bevonden, dat zij tegenover de snel aanrukkende legermacht der Franschen nauwelijks eenigen ernstigen wederstand konden bieden.

Het is de morgen van den 29sten Mei naar ouden stijl (16) of van den 8sten Juni. — Gij vindt de geheele stad in opschudding en beweging, maar het grootste gedrang van vrachtwagens en menschen is om en buiten de *Weerd-*, de *Catharijne-* en *Tolsteeg*poorten. Alle pak- en trekschuiten zijn met de goederen en het huisraad van vluchtelingen reeds overvol en topzwaar beladen, maar de opgewonden volksmenigte komt tegen de afvaart in verzet. Men wil aan de rijken dien veiligen aftocht betwisten, en dreigt aan het plunderen te slaan, maar door de verschijning van een vendel krijgsvolk of gewapende burgers wordt de woeste hoop in dit voornemen gestuit. Het is vier dagen later. De schrikverwekkende tijding van de doorbraak der Franschen is zoo even aangekomen, en nu levert de stad een tooneel op van nog vreesselijker verwarring (17). Elk die iets te verliezen heeft zoekt lijf en goed te bergen. In de dicht opeengehoopte menschenmassa raakt de man zijne vrouw, de moeder hare kinderen, de vluchteling zijn pakkaadje kwijt. Onder het grauw worden oproerige kreten tegen den Prins en ter gunste der Franschen vernomen (18). Dit rumoer houdt langer dan twee dagen en nachten

aan, en zoo al zekere kalmte in de heftig bewogen gemoederen wederkeert, nu men op den derden dag het artilleriepark, als de voorbode van het terugwijkende leger, de stad binnentrekken en op het *Vreeburg* zich scharen ziet, bij anderen wordt juist deswege de onrust te grooter ([19]). Maar nu verspreidt het gerucht zich langs de straten, dat de Prins, ter bescherming der veege stad eindelijk is opgedaagd, en weldra bevestigt het zich, dat zijn leger zich langs den *Daalschen* dijk heeft nedergeslagen en verder naar de *Vecht*zijde zich uitbreidt, terwijl de Prins zelf, bij de *Roobrug* zijn hoofdkwartier betrokken heeft ([20]).

Merkt intusschen wèl op, dat, bij deze stelling des legers, de eigenlijke defensie meer *Holland* dan *Utrecht* scheen te gelden, en dat de felst bedreigde zijde der stad, waar men ieder uur den vijand voor de geslotene poort kon verwachten, alzoo ongedekt was gebleven. Niet onnatuurlijk was het, dat dit nieuwe en groote bezorgdheid verwekte, en dat men hierin verandering wenschte. Des anderen daags (16 Juni) verscheen de Prins, onder het gejuich der toegestroomde menigte zelf in de stad, en nam, naar het stadhuis geleid, in de vergadering der Staten van *Utrecht* zijne zitplaats in. Met levendige kleuren werd hem de hooggeklommen nood van stad en provincie voor de oogen geschilderd, en zijne krachtdadige hulpe ingeroepen. De Prins verklaarde zich hiertoe aanstonds van harte bereid en deed ten blijke daarvan zelfs een voorslag om de stelling des legers te veranderen ([21]) — mits ook de burgerij — waaromtrent ernstige twijfel was gerezen ([22]) — volkomen bereid en gezind was het uiterste te wagen. Nu verklaarden allen vast besloten te zijn, om onder Gods genadigen zegen goed en bloed tot het laatste toe, ter defensie van de

stad *Utrecht* op te zetten; eene verklaring, welke ook des anderen daags, bij eene vernieuwde samenkomst met den Prins herhaald werd. Toen deze evenwel als eersten maatregel des behouds er op aandrong, dat men onverwijld tot het verbranden van den bemuurden *Weerd* en de vier voorsteden zou overgaan, deinsde het stedelijk bestuur verschrikt terug. Men verzocht uitstel, doch eer hieromtrent nog eene beslissing genomen was, verscheen een bevelschrift der algemeene Staten, om *Utrecht*, dat men toch reddeloos verloren achtte, te verlaten, en het leger meer binnenwaarts op de meest bedreigde punten te verdeelen, eene lastgeving, waaraan de Prins van Oranje, toen nog de dienaar der Staten, gehouden was te gehoorzamen (23).

Zóó werd dan *Utrecht*, door *Holland* prijs gegeven zijnde, waarover het zich niet zonder grond bitter beklaagde (24), aan zijn lot overgelaten. Thans ten einde raad, besloot men met den vijand in onderhandeling te treden. Gemachtigden daartoe werden naar LODEWIJK XIV, die toen met zijn leger te *Doesburg* lag, afgevaardigd. Maar in hunne afwezigheid was reeds de fransche Markies DE ROCHEFORT, van een trompetter vergezeld, met den eisch der overgave vóór de stad verschenen. Aan verdediging viel niet te denken. Men achtte zich gelukkig de Fransche legermacht buiten de veste te kunnen houden, en dat haar bevelhebber zich vergenoegde, met honderd-vijftig dragonders (musquetiers) van de garde te worden binnengelaten, waarna hem — op Donderdag 13/23 Juni — de sleutels der stadspoorten op het stadhuis werden ter hand gesteld.

De voorwaarden der capitulatie, welke door de gemachtigden van *Utrecht* bij LODEWIJK XIV werden verkregen, waren op zich zelve beschouwd niet ongunstig te achten. Zij hielden o. a. in:

»Dat de exercitie ofte oefeninge van de gereformeerde religie, zooals die tegenwoordig in de academie en de scholen geleerd werd, zou geconserveert worden.

»Dat ook de regeering, zooals zij thans was samengesteld, zou in stand blijven; en

»Dat de provincie, stad en steden van *Utrecht* niet zouden worden geplunderd, noch gehouden zijn dit af te koopen of brandschatting optebrengen (25)."

Maar al te spoedig zal ons blijken, wat er van de stipte nakoming dier beloften geworden zij.

Met deze bezetting van *Utrecht*, de verrassing van *Naarden*, en de inneming van *Nijmegen* en *Bommel*, welke kort daarna plaats hadden, was nogtans de grenslijn van LODEWIJK's overwinningen getrokken. Twee dagen reeds na de overgave van *Utrecht* volgde de heldhaftige verdediging van *Aardenburg*, en eene maand later die van het belegerde *Groningen*, met het aftrekken van den overmoedigen vijand bekroond. En wèl verdienden beide gebeurtenissen in dit jaar met blijde en luisterrijke feestviering door de jubelende bewoners te worden herdacht; want terwijl de eer van 's lands vlag door DE RUITER, VAN GENT en TROMP hoog en fier ter zee werd opgehouden, hebben *Aardenburg* en *Groningen*, na het verlies zoo veler steden, en bij de algemeene ontmoediging hierdoor ontstaan, het schitterend bewijs geleverd, hoe ook de landzaat nog niet van de heldendeugd der vaderen was ontaard, en alzoo de eer des vaderlands gered (26). In spijt van het *eeuwig edict*, waarbij het stadhouderschap was afgezworen, en voor altijd vernietigd scheen, werd de Prins van Oranje, om aan den drang der algemeene volksbeweging toetegeven, tot Stadhouder en Kapitein-Generaal der Unie verheven en in al de waardigheden zijner voorzaten her-

steld; en wij weten uit 's lands geschiedenis, hoe van dat tijdstip af, eene gunstige omkeering van zaken geboren werd; hoe aan zijne heldengestalte de nedergebogen en weggezonken moed der bevolking zich weder oprichtte, hoe veerkracht de algemeene moedeloosheid verving (27); en het licht der vurig gewenschte verlossing begon te dagen.

Zoodra WILLEM III de handen vrij en ruim had, toonde hij welk een heldengeest er in hem woonde. Toen LODEWIJK, kort daarna, in zijnen overmoed zich verstoutte, de onaanneemlijkste voorwaarden des vredes aan ons vernederd vaderland voorteleggen (28), verklaarde hij aan de Staten: »dat er niet één punt onder was, 't welk hij zoude aannemen: dat men zich liever aan stukken moest laten houwen, dan zulke voorwaarden te omhelzen;" en aan de Engelsche gezanten, die hem telkens toevoegden: »Maar ziet ge dan niet dat de Republiek verloren is?" gaf hij dit hooghartig maar waarlijk verheven antwoord: »Ik zie, dat zij in groot gevaar is, doch ik ken een zeker middel om haar ondergang niet te aanschouwen; het is te sterven bij de verdediging van de laatste gracht" (29). Zóó sprak Willem III, hij, de 22-jarige jongeling van tengeren lichaamsbouw (30) met dat bleeke gelaat en ietwat ouwelijks in zijne trekken, met dien arendsneus en adelaarsblik, met dat breed en peinzend voorhoofd; hij de vroeg rijpe man in krijgsbeleid; in staatkunde en in dapperheid door niemand zijner tijdgenooten overtroffen, die weldra de wereld door den roem zijner krijgsbedrijven verbazen, en den overweldiger dwingen zou de overheerde gewesten weder te ontruimen; die deswege als Redder des vaderlands werd gehuldigd en verdiende gehuldigd te worden; die later, toen hij de koningskroon van *Engeland* droeg, met kloeke hand en

koen beleid de ongebreidelde veroveringsplannen van den trotschen LODEWIJK in toom hield of verijdelde, en de nagedachtenis achterliet, van ook dáár het Protestantisme in zijne rechten hersteld, en een nieuwe toekomst van bloei en grootheid voor dit machtige Rijk ontsloten te hebben (31).

Maar hoe spoedig zich ook de gezichtseinder in het jaar 1672 voor ons Vaderland weder verhelderde, de eerste stralen van dat licht werden niet door het zwaar bezochte en geteisterde *Utrecht* opgevangen, dat, zuchtende onder het juk der vreemde overheersching, de Fransche bezetting tot in November 1673 bleef inhouden. Ik heb mij voornamelijk ten doel gesteld, op den toestand onzer stad, en van onze kerk en Hoogeschool, gedurende het verblijf der Franschen, uwe aandacht te vestigen.

Vooraf echter noodig ik u uit een uitstapje naar het nabij gelegene *Zeist* te doen, met het aantal nieuwsgierigen, die dagelijks van hier daarheen stroomden (32), om een oogje te nemen in het Fransche Hoofdkwartier, waarin LODEWIJK XIV, prat op de behaalde overwinningen, pas is aangekomen. Het dorp en zijne naaste omgeving is nu een onmetelijk legerkamp geworden, en schijnt in eene uitgebreide, van straten doorsnedene stad van witte tenten herschapen. In het midden daarvan zetelt LODEWIJK *de groote*, met een gelaat waarop het zelfbehagen glimlacht (33), met eene houding, waaruit de trotsche bewustheid spreekt: *l'état c'est moi*, in al den glans zijner aardsche heerlijkheid. Hij is om-

stuwd door de Ambassadeurs der meeste Europeesche hoven, die het offer hunne hulde hier aan zijne voeten kwamen nederleggen. Hij wordt als eene aardsche godheid gediend en bewierookt door Edelen en grooten, die niet in krijgsuniform, maar als Pages en Saletjonkers met geparfumereerde paruiken zijn opgepronkt, en, opdat er niets aan de Apotheose ontbreke, ziet hij op den voor hem aangerichten disch in letters van banket onderscheidene Latijnsche verzen zich voorgelegd, waar van er een met echt Fransche geestigheid eene zinspeling op zijn naam behelst, die zich bezwaarlijk in onze taal laat overbrengen:

»Al spelend ô Lodewijk! hebt gij machtige volken verwonnen:
Wat zal het zijn, als ge in ernst den oorlog begint."

Een ander hield de niet minder brommende vleitaal in:

»In éénen dag hebt gij *Lotharingen*, in ééne week *Bourgondië*, in ééne maand de *Bataven* ten onder gebracht: Wat zult gij niet in een geheel jaar vermogen!" (34)

Eene snorkende grootspraak, die echter door het eerstvolgende jaar, toen hij zijn leger geheel of grootendeels buiten onze grenzen terug trok, jammerlijk is gelogenstraft.

Doch wij laten den Koning met zijne hovelingen, te *Zeist*, dat hij weldra weder verliet, verder banketeeren, en keeren naar *Utrecht* terug.

Treurig genoeg, en in schrille tegenstelling met het tooneel der weelde, dat wij pas hebben aanschouwd, is de blik dien wij op den naasten omtrek vinden te

werpen, vooral, wanneer wij ons in herinnering brengen, hoe de schoone wandeldreven en lusthoven toen reeds het grootste sieraad der stad, en den trots harer bewoners uitmaakten (35). Hoort hoe ons dit door een der toen levende schrijvers wordt beschreven: »De Franschen hebben al de schoone boomen bij *Utrecht* afgehouwen. Van alle plantagiën is er niet één meer over, zoodat er, met uitzondering van enkele boomgaarden en de *Maliebaan*, nauwelijks één boom rondom de stad te zien is. De weg van *Arnhem* op *Utrecht* is eene woestijn, waarop men geen menschen ontmoet, maar overal de teekenen van de furie der Franschen ontwaart. Men ziet er niets als het puin van de afgebrande en afgebrokene huizen. De landerijen liggen onbebouwd, en hier en daar slechts zwerft een boer over zijn ledig erf, die tot de uiterste ellende en armoede gebracht is (36). Die teekening zou nog veel donkerder kunnen gekleurd worden, indien wij onzen wandeltocht, ook aan gene zijde der stad, tot achter *Woerden* wilden voortzetten, toen de Hertog van *Luxemburg*, die door den Koning tot Gouverneur der provincie *Utrecht* was aangesteld (37), weinige maanden later, bij een mislukten inval, dien hij over het ijs in Holland waagde te doen en waarbij hij het op *'s Gravenhage* had gemunt, de dorpen *Bodegraven* en *Zwammerdam* tot den grond toe liet afbranden; waar de Franschen op zóó *bestiale* wijze hebben huis gehouden, dat de pen, reeds om der kieschheid wille, moet weigeren de dáár met onmenschelijke wreedheid vermenigvuldigde gruwelen te beschrijven (38).

Wij begeven ons binnen de stad. Hoe doodsch en ledig zijn de straten, hoe weinig menschen ontmoet gij op uwen weg! Nu en dan komt een muskettier u tegen, met for-

schen stap en rinkelenden sabel, voor wien de beschroomde burger haastig ter zijde uitwijkt. De meeste woningen der aanzienlijken zijn gesloten, of neen! vele ook zijn geöpend en dicht genoeg bevolkt, van onder tot boven opgepropt met officiers en soldaten, die goede sier maken van hetgeen de afwezige bewoner heeft achtergelaten, en even weinig zijne kostbaarste meubelen als zijn wijnkelder ontzien, of zelfs de benedenvertrekken tot stalling voor hunne paarden gebruiken (39). Op het hoofd van elken vluchteling was eene boete van *f* 50 's daags gesteld, totdat deze zou zijn teruggekeerd (40) en zoolang werd zijn huis met eene brutale, alles schoffeerende en vernielende inkwartiering geplaagd en gestraft. En dit gold nog slechts een deel der bewoners, maar uit de *Resolutiën* der Edelm. Heeren Staten van *Utrecht* blijkt bij authentieke acten, welk eene knellende en aanhoudende, telkens herhaalde en klimmende geldafpersing de gansche burgerij, gedurende het verblijf der Franschen, van het begin tot het einde ondergaan heeft (41). Vruchteloos bleef elke klachte of het beroep op de capitulatie en de toezegging des Konings. De Intendant Robert, die den Gouverneur ter zijde stond, vergenoegde zich op alles te antwoorden: »dat hij zeer wel de toezeggingen des Konings kende, maar ook wist, dat al de inwoners in hun hart doodvijanden der Franschen waren, die, indien zij het vermochten, niet zouden nalaten dezen om hals te brengen, en de stad aan den Prins van Oranje over te leveren; dat hij de eerste en beste uitlegger van des Konings intentie was, en wel wist hoe hij met dit volk moest omspringen." Dit zóó hardvochtig gezegde houdt op ons te bevreemden in den mond van eenen man, van wien zijne eigene landgenooten verklaarden, dat Robert door zijne wreedheid

in staat was te bewerken, dat de Hertog van ALVA nog als kerkheilige eene roode letter in den almanak bekwam (42).

Tot hiertoe M. H.! heb ik, door mijn onderwerp als van zelfs daartoe geleid en verlokt, den voet op een ons anders vreemd of schaarsbetreden gebied gewaagd: ik haast mij daarom binnen de grenzen der Kerkgeschiedenis, als het mij meer toebehoorend of aangewezen gebied, terugtekeeren. Zóó ontrouw mag ik ook thans aan mijne roeping niet worden, dat ik zou kunnen vergeten het oog op den *kerkelijken* toestand te slaan; en begeert ge vooral dienaangaande iets te vernemen, gereedelijk ga ik aan dat verlangen voldoen.

Het is Zondagmorgen 30 Juni naar ouden stijl. Van den hoogen Dom doen met statig gelui de kerkklokstoonen zich hooren. Wij richten onze schreden naar het Munsterkerkhof en vinden dit door eene afdeeling voet- en paardenvolk bezet. Maar de doorgang voor de tempelgangers is vrijgelaten. Wij zetten den voet op den drempel van het ons welbekende, statig en prachtig kerkgebouw. Wat zien onze oogen? — De predikstoel met de banken en gestoelten, zooals die voor de protestantsche eeredienst waren ingericht, is weggebroken. De beelden hebben hunne oude plaats tegen de slanke zuilen weder ingenomen. In het koor is het hoogaltaar geplaatst; de banken dor Dom- of koorheeren staan daar weder ter weêrszijden geschaard, en drie andere altaren zijn in het schip en de zijkapellen der kerk ver-

rezen. Het geheele gebouw is, even als in de dagen vóór de Hervorming, met al de sieraden, welke het roomsche kerkgeloof medebrengt, gevuld en opgetooid. Deze dag is bestemd, nu de Roomsch-Katholieke eeredienst hier weder is hersteld, aan het oud en eerwaardig kerkgebouw zijne plechtige inwijding te doen erlangen.

En werkelijk te *negen* ure, daar opent zich de deur der sacristie, en een kerkelijke optocht van monniken en priesters in het witte koorhemd, met het hooggeheven kruis aan het hoofd, vangt aan. Daartusschen in treedt een geestelijke in het zwart met het koperen wijwatervat in de handen, gevolgd door den Cardinaal DE BOUILLON in zijn plechtgewaad, waarvan de slippen door vier koorknapen worden gedragen, die met een palmtak, in het wijwater gestipt of gedoopt, al de hoeken en deurposten der kerk besprenkelt. Hierna wordt de hoogmis op het plechtigst gevierd. Twee fransche predicatiën worden op dien dag door paters van de orde der Jezuiten uitgesproken. In het namiddaguur streelt eene voortreffelijke feestmuziek het oor. Het *Te Deum laudamus* ruischt en golft nogmaals langs de hooge en trotsche gewelven, en hiermede is het werk der plechtige zuivering en wijding van de Domkerk volbracht (43).

Zóó zagen de Roomsch-katholieken zich dan weder in het bezit gesteld van den hoofdzetel hunner eeredienst, welke ruim tachtig jaren daaruit verbannen was gebleven (44). Doch hiermede niet voldaan, zochten zij ook den belendenden zuilengang met de nevengebouwen zich toeteeïgenen. Wel bleef dit door de krachtige vertoogen van Curatoren der Hoogeschool en de tusschenkomst der stadsregeering nog gelukkig verhoed (45); toch werd het plan daartoe niet geheel opgegeven. Veelmeer schijnt het in hun oogmerk te hebben gelegen, aan het opene

plein, waarvan de grond wegens zoo vele heilige herinneringen van WILLEBRORDUS af, in hooge mate als gewijd kon beschouwd worden, de bestemming van een kerkhof of doodenakker te geven, daar wij bij herhaling er van gewag gemaakt vinden, dat hooggeplaatste krijgsoversten, met al het gebruikelijke kerkceremonieel en al de krijgseer aan hunnen rang verschuldigd, in de Academie zijn ter aarde besteld en alzoo meer dan waarschijnlijk in deze plek gronds hunne laatste rustplaats hebben gevonden (46). Ook in de *St. Nicolaaskerk* werd niet langer gepredikt; nog andere kerken tot magazijnen of bewaarplaatsen ingericht, waren hierdoor een tijdlang voor hare bestemming onbruikbaar geworden (47). Hoe geruststellend dan ook de toezegging des Konings omtrent de »vrije exercitie der gereformeerde religie" mocht luiden, het bleek als nu, dat zij *cum grano salis*, niet zonder beperking moest worden uitgelegd en verstaan. En zou het hierbij blijven? — LODEWIJK zelf had bij het uitbreken van den krijg aan de Roomsche hoven doen weten, dat de oorlog tot voortplanting van het geloof en tot straf der ketters zou strekken (48). Ook te *Amersfoort* en overal in de overheerde gewesten, werd de hoofdkerk aan de Katholieken ingeruimd, en te *Rhenen*, hoewel daar te dien tijde slechts *twaalf* of *dertien* roomsche huisgezinnen woonachtig waren, en op andere plaatsen, waar slechts één kerkgebouw bestond, zagen de hervormden zich van de plaats hunner openbare eeredienst beroofd (49). Mocht dit laatste al buiten de voorkennis of den uitdrukkelijken last des Konings zijn geschied (50) het bleek toch dat hiermede genoegzaam in zijnen geest was gehandeld, daar hij in de *voorslagen des vredes*, die hij zich verstoutte te doen, er op aandrong dat de Staten, wat nu huns ondanks

was geschied, voor de toekomst als een rechtmatig bezit, aan de Roomschgezinden zouden toestaan (51).

Overal staken bij de komst der Franschen de Pausgezinden driester het hoofd op, en bij het uitbreken en heller opflikkeren van den langverkropten godsdiensthaat, dreigde het ook te *Utrecht* tot eene ernstige botsing tusschen de beide partijen te komen. Op *St. Jacobs*dag (25 Juli) vindt gij een hoop uit de laagste volksklasse, met hamers, mokers en breekijzers gewapend, voor de *Jacobi*kerk verzameld. De driftigsten onder de Roomschgezinden hebben het stoute plan-beraamd, om deze kerk, op den naamdag van haren patroon, voor den Heilige terug te eischen en te veroveren, en sommige belhamers, uit den drom vooruit getreden, zijn bezig de deuren te overweldigen; maar door de in aller ijl op de been gebrachte en saâmgestroomde Protestanten worden zij in de uitvoering van dit voornemen verhinderd. Te middernacht zal nog eens dezelfde storm worden beproefd, maar de waakzame zorg des Gouverneurs heeft de hoeken der straten en de toegangen der kerk met ruiters afgesloten, en door de ontzagwekkende houding der regeerende macht wordt hun de lust tot eene herhaalde proefneming benomen (52).

Het is verre van mij deze daad des gewelds aan de Roomsch-Katholieke geestelijkheid te wijten. Wij weten genoeg, wat van eene opgewondene volksmenigte te wachten en te duchten zij, en hoe ook het Protestantsche grauw zich aan de Roomsche kerkbeelden heeft vergrepen. Ja zelfs, zullen wij onpartijdig en rechtvaardig zijn, dan kunnen wij het in haar niet grootelijks misduiden, dat zij, bij den loop der gebeurtenissen, de kans heeft schoon gerekend, om het verlorene terrein geheel te herwinnen. Maar zeker is het ook, dat zij stap voor stap, doch

met standvastigen tred, naar dat doel heeft gestreefd. Eerst werd het Sacrament over straat door den Priester alleen naar het stads ziekenhuis gebracht, doch later, naar elken kranke, die den troost der stervenden behoefde of inriep, door al de wijken der stad openlijk ten toon gedragen, en wie daarvoor de kniebuiging als eerbiedige begroeting weigerde, zag zich met slagen bedreigd, of werkelijk als ketter aangegrepen en gevoelig aan den lijve gestraft (53). Eerst werd de Processie alleen in de ruime omgangen van den Dom en den zuilengang van het Academiegebouw gehouden, en het verzoek om het ook daar buiten te mogen doen werd afgeslagen (54). Doch men gaf de hoop en den moed niet op om ook dit te verkrijgen. Op *Maria Hemelvaart* eischten de Roomschgezinden dat de Protestanten gedwongen zouden worden, even als de Katholieken, op dien gewijden herinneringsdag hunne woningen gesloten te houden. Ook dit werd nog geweigerd (55). Maar ten laatste waren alle beletselen overwonnen, alle beletselen weggenomen. De Regeering was voor de stoute, steeds dringender wordende eischen gezwicht. De Heilige Sacramentsdag des j. 1673 brak aan, om ditmaal in de oude Bisschopsstad, met al den vroegeren luister, als de triumf van het Katholicisme, gevierd te worden (56).

Verplaatst u dan nog eens in uwe verbeelding aan de kerkdeur van den Dom, uitziende op de Domsteeg, vanwaar de Processie, onder het gelui der klokken en het losbranden van het geschut, zich in beweging zet. Het is een stoet van koorknapen en kinderen, van meisjes en vrouwen met versierde waskaarsen in de hand, van monniken van onderscheidene orden, van Priesters en leden der hoogere en lagere geestelijkheid, die in on-

afzienbare rijen, paarsgewijze gevormd, langzaam en statig voorwaarts treedt. Vooruit wordt een groot verguld kruis gedragen. Twee roode banieren heffen zich uit het midden omhoog, waarop een Bisschop (Willebrordus?) en het beeld der Moedermaagd tot de voeten uit geborduurd of geschilderd staat. Zelfs mocht eene voorstelling, — welke, naar ons gevoel, zoowel voor ontwikkelde en verlichte Katholieken als voor Protestanten stuitend en kwetsend zijn moest — van de gezegende der vrouwen, belichaamd in levende lijve, hierbij niet ontbreken. Eene rijzige jonkvrouw met eene kroon op het hoofd, een kindeke in de armen en door kinderen als Engelen begeleid, geeft de Koninginne des hemels te aanschouwen. Nu volgt het hoogwaardige Sacrament des altaars of de Hostie, in een gouden kast besloten, gedragen door den Bisschop JOHANNES VAN NEÊRCASSEL (57), onder een purperen troonhemel, waarvan de stijlen door *vier* Fransche officieren worden omhoog getild, en bij welks aannadering en verschijning de menigte op hare knieën zinkt. De Fransche gouverneur in zijne statiekoets gezeten, en eene afdeeling krijgsvolk besluiten de trein. Langs met groen versierde woningen en onder een wolkenhemel van zeildoek en vlaggen, kiest de Processie haar wandelpad door de *Korte Jansstraat*, rondom de *St. Janskerk*, en van daar weder terug, *achter St. Pieter* om, totdat zij aan het eind van den *Munster Trans* gekomen, zich ombuigt en hare gangen weder kerkwaarts richt. Hier en daar ontmoet men eerepoorten op den weg, of vindt men kruisbeelden en andere versierselen vóór de huizen aangebracht, met Latijnsche versregelen, aan kerkelijke Hymnen ontleend, doch naar de tijdsgelegenheid veranderd en verwrongen (58); of ook vindt het oog opschriften te lezen, waarbij de oprechte Nederlander, die zich nog

gehecht bleef gevoelen aan zijn vaderland, en niet anders dan mokkend en wrokkend het juk der Fransche overheersching droeg, gloeien moest van verontwaardiging, of blozend over zijn volk de oogen moest nederslaan. Inderdaad! M. H.! Men staat in onze dagen verbaasd over de stoutheid, de zelfbewustheid en kracht, waarmede *Rome* optreedt en handelt, en den hoogernstigen strijd van de kerk tegen den staat waagt te aanvaarden; en men heeft ten volle recht daartoe, doch men ziet verkeerd, indien men waant, dat het Ultramontanisme een nieuw of vreemd karakter zal hebben aangenomen. Veel meer is het door alle tijden heen volkomen daarin aan zich zelve gelijk gebleven, dat het de aanhankelijkheid aan *Rome* verre boven het gevoel der Vaderlandsliefde plaatst; of hoe had men anders toen in dat zelfde *Utrecht*, dat in vroegere en latere tijden zoovele blijken van vaderlandsliefde en gehechtheid aan het vorstelijk stamhuis heeft gegeven, vóór sommige woningen opschriften kunnen lezen als dit: *Iō* LUDOVICUS *triumphat!* (59)

Hoe moesten wel de Hervormden op dien dag in hunne, op hoog bevel geslotene woningen, gestemd en te moede zijn? Was het vreemd, dat zij niet langer bouwden en rekenden op de herhaalde verzekering, dat zij niet in het allergeringst in hunne consciëntie zouden gekwetst worden? — dat eene toenemende bezorgdheid op dit punt de gemoederen beheerschte, en dat men elkander met bekommering afvroeg, wat de naderende toekomst zou baren? Was het vreemd, dat het onzalige vuur der *Cocejaansche* en *Voetiaansche* twisten voor eene wijle gedempt scheen, en dat men de vroegere veete vergat, nu de kerk, en het geloof der vaderen, waarvoor

het martelaars bloed was gevloten, door zooveel grooter én ernstiger gevaar scheen bedreigd te worden? Was het vreemd, dat de Predikanten — die ruim hun aandeel hadden aan den druk der tijden — (60) een donkeren blik in de toekomst sloegen en op elken rustdag en in de uren des avondgebeds (61), te vuriger om uitkomst baden, en te ernstiger en nadrukkelijker de gemeente tegen geloofsverzaking en afval waarschuwden? (62) En die prediking vond weêrklank in de beklemde en verontruste gemoederen. »Een iegelijk" schrijft WITSIUS in zijne *boetpredicatiën* — (63) »een iegelijk toetste zich voor den Heer, welken moed hij hebben zou, indien hij eerlang geroepen werd, om de heilige waarheid voor gemijterde hoofden te belijden, en haar tot den laatsten adem te verdedigen, zelfs op een schavot." — En wanneer wij ons geheel in den toestand dier tijden en vandaar ettelijke jaren later in de toekomst verplaatsen; wanneer wij ons de herroeping van het *Edict* van *Nantes*, het j. 1685, dat Nederland met Fransche *réfugiés* overstroomde, voor den geest roepen, en aan de beruchte *Dragonnades* en de bloedige vervolgingen der Protestanten terugdenken, die onder dienzelfden Monarch in Frankrijk hebben gewoed: dan, voorwaar, mogen wij het veilig daar voor houden, dat, bij een langduriger verblijf der Franschen, die vrees gansch niet ijdel zou zijn bevonden; dat LODEWIJK — hoe *bigotter* en wreeder hij werd tegen den avond zijns levens — het niet aan telkens herhaalde en meer doortastende maatregelen en pogingen ter *katholizeering* van het grootendeels *Protestantsche* Nederland zou hebben laten ontbreken.

Aan de toezegging van »de vrije exercitie der gereformeerde religie, zooals die aan de Academie en op de scholen geleerd werd" was alzoo ook de vrijheid van het hoogere en lagere onderwijs verbonden, en dit leidt mij als van zelfs er toe om *laatstelijk* ook de lotgevallen en het wedervaren der toen nog jeugdige *Hoogeschool*, in dit hachlijke tijdsgewricht, te vermelden. Wel had ik gewenscht, dat de oogst van berichten dienaangaande overvloediger had mogen zijn; toch mag ik de hope voeden, dat, wat ik heb kunnen vinden en u ga mededeelen, door u met belangstelling zal worden aangehoord.

Aan het hoofd der godgeleerde faculteit stond de beroemde GISBERTUS VOETIUS, wiens schrander maar lijkkleurig gelaat de reeks van portretten in onze senaatskamer opent; de Nestor of veteraan der theologen, die *Dordrecht*'s synode had bijgewoond, en gelijktijdig met de stichting onzer Hoogeschool zijne professorale loopbaan was ingetreden; de wakkere nooit uit het veld geslagen kampioen der rechtzinnigheid tegenover Roomschgezinden en Remonstranten; de vinnige bestrijder van DESCARTES; de tegenvoeter van COCCEJUS; die tengevolge der treurige *Voetiaansche* en *Coccejaansche* twisten (64), waarin zijn naam en zijne zaak zóó van nabij betrokken waren, maar niet minder tengevolge van den inval der Franschen, een donkeren en bewolkten levensavond gehad heeft. Wat moet het voor eenen VOETIUS een grievend en verteerend hartzeer geweest zijn, in het koor der Domkerk, op dezelfde plek, waar bij de inwijding der Hoogeschool het spreekgestoelte des redenaars had gestaan, nu het Roomsche Hoofdaltaar te moeten aanschouwen, en dezelfde kerk, waarin ook hij de stichting der Hoogeschool in eene

godsdienstige rede had herdacht (65) en zoo menigmaal den kansel had beklommen, thans weder in het bezit der Roomschgezinden gesteld te zien! Wat moet het hem het bloed naar de bleeke wangen hebben gejaagd, van uit zijn *Voetius*-steegje de kerkgalmen der latijnsche *Mis* te moeten aanhooren! Maar ook, wat moet het hem goed gedaan en vreugde in het harte gegeven hebben, later wederom »het verlaten der Domkerk door de Roomschgezinden" in eene jubelrede te mogen vieren en herdenken (66).

Aan zijne zijde als ambtgenoot, maar niet als geestverwant, en als aanhanger en vereerder van Coccejus en Descartes meermalen tegenover hem, stond Franciscus Burman, aan wien juist een jaar te voren het onderwijs in de kerkgeschiedenis was opgedragen (67) die in twee redevoeringen over de rampen die in dit noodlottige jaar het vaderland getroffen hebben, eene hoogstbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van dien tijd heeft geleverd; en daarin zich evenzeer begaafd en gelukkig redenaar, als door en door ervaren bewezen heeft in de geschiedenis en alles wat de klassieke oudheid heeft opgeleverd. De eerste dier redevoeringen werd door hem gehouden, slechts weinige dagen, nadat de Franschen uit de stad waren getrokken; de tweede, waarin hij in een onderzoek naar de oorzaken dier treurige gebeurtenissen trad, werd op den herinneringsdag van den intocht der Franschen 13/23 Juni 1674, in het koor der Domkerk (68) voor een hoogst aanzienlijk en talrijk gehoor door hem uitgesproken. Tweemalen werd een beroep van hier naar *Leiden* door hem afgeslagen, en het werd als een schier onherstelbaar verlies voor deze Hoogeschool beschouwd, toen de dood hem in de

kracht des mannelijken levens aan de wetenschappen ontrukte (69).

De derde in het klaverblad was ANDREAS ESSENIUS, een naam die u vermoedelijk veel minder bekend dan die zijner beide ambtgenooten zal voorkomen; maar die toch te dien tijde een zeer goeden klank, ja zelfs zekere vermaardheid in de theologische wereld verworven had, als van eenen man, die in de voorste gelederen van het Voetianisme streed, menigen scherpen pijl op BURMAN verschoot, maar ook wegens zijne eigene gevoelens menigen bitteren aanval heeft moeten verduren. Hij was de lijkredenaar van VOETIUS, en zekerlijk kwam het niemand eerder toe dan aan hem de *Parentalia* op den grijzen, met eere gesneuvelden veldheer des legers te houden (70).

Al zult gij hier geen bijzonderheden aangaande de Professoren der andere faculteiten verwachten, het mag toch niet verzwegen worden, dat de beroemde JOHANNES GEORGIUS GRAEVIUS, Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid, te dien tijde door den roem, aan zijnen naam verbonden, deze Hoogeschool tot geen geringen luister strekte, en niet enkel uit alle oorden van ons gemeenebest, maar ook uit den vreemde tal van jongelingen in zijne gehoorzaal lokte (71).

Rector Magnificus in dit noodlottige jaar en het daaropvolgende was JOHANNES DE BRUIJN, Hoogleeraar in de wis- en natuurkunde (72). Eene overdracht van het Rectoraat heeft er ten gevolge van de beroering der tijden, gedurende het verblijf der Franschen te dezer stede niet plaats gehad, en het duurde tot in het laatst van April des j. 1674, eer de bovengenoemde ESSENIUS tot zijn opvolger benoemd werd (73). Ook de *dies natalis*, toen

nog naar ouden stijl op den 16den Maart gevierd, schijnt in doodsche stilte en treurigheid te zijn voorbijgegaan.

Wij lezen wel niet, dat deze eerwaardige en geleerde mannen wegens hunne gehechtheid aan de leer der vaderen, of in de uiting van hunne denkbeelden en gevoelens zijn bemoeilijkt geworden — het is er nogtans verre van af, dat het Academisch onderwijs en het Academieleven geen belangrijke stoornis en stremming zouden hebben ondergaan. En hoe ware dit — daar de lessen in de drie daartoe bestemde zalen der Academie in het openbaar gegeven werden — in de eerste weken of maanden althans, ook mogelijk geweest? Hebben wij vroeger vernomen, hoe de Roomschgezinden alreede een begeerig oog op de Academiegebouwen hielden gevestigd — hoort thans wat intusschen, niet van hunne zijde, maar door het bedrijf der Franschen, met de *Aula* der Utrechtsche *Alma Mater* was geschied! Treedt in uwe verbeelding door de nederige poort onder den donkeren zuilengang het oud en eerwaardig Academiegebouw binnen! Wat ziet gij? O gruwel! De groote gehoorzaal, het *Auditorium Majus* sive *Acroaterium Theologicum* (74) het *atrium Musarum*, het heiligdom der wetenschappen — Jongelingen! trilt uw hart hierbij niet van heilige verontwaardiging? — is in eene soort van graanschuur, neen! erger nog, in een pakhuis of bergplaats van meel, in eene werkplaats voor mulders en bakkers herschapen (75). Gij kunt er uit de oogen nauwelijks zien van wege het stuivende meel, waarvan juist meer dan vijfhonderd zakken zijn naar binnen gedragen (76). En alles wat verder tot fouragie des legers, voor menschen of paarden; dienen kan, ligt er verward door een geworpen of op elkander gestapeld (77). Gij begrijpt lichtelijk, dat de hand,

die deze heiligschennis pleegde, het kleine *Auditorium* (78) even weinig ontzien en gespaard en ook daaraan dezelfde of eene soortgelijke bestemming gegeven had.

Ditmaal echter vond de hierover ingediende klachte bij den Intendant een gunstig gehoor. De Academische lessen konden nog spoediger worden hervat, dan men had durven hopen; en tot hoogen lof der toen fungeerende Professoren verdient daarbij vermeld te worden, dat de Academische senaat het besluit nam om zelfs gedurende de aanstaande wintervacantie de Academische lessen niet te staken, maar geregeld te laten doorgaan, ten einde elke aanleiding of gelegenheid tot herhaling dier euveldaad af te snijden en te voorkomen (79). Eere aan die mannen van even degelijke wilskracht als geleerdheid, die, waar het de getrouwe en ijverige vervulling van hunne ambts- en dienstplichten gold, zich zoo weinig door den druk der tijden lieten belemmeren of ontmoedigen!

En dit was de zwaarste ramp nog niet. Hoe ook de Hoogleeraaren, die met de geheele Utrechtsche burgerij onder den last van gedwongene opbrengsten gebogen gingen, de gevoeligste schade in hunne inkomsten leden en, even als de Predikanten en leeraren der *Hieronymus*school, al zuchtend hun brood moesten eten — dit blijkt ons uit het dringend verzoekschrift, door ESSENIUS, als Rector, namens zijne ambtgenooten bij de Vroedschap der stad ingediend, nadat zij meer dan twee jaren lang hunne jaarlijksche wedde of niet, of niet zonder groote inkorting, hadden ontvangen (80). Dit blijkt uit de herhaalde klachten, waarin de hoogleerar GRAEVIUS, als ooggetuige en deelgenoot der hier geledene rampen, nu eens op lui-

migen, maar dan weder op schreienden toon zijn hart voor zijne vrienden uitstort; wanneer hij nu eens de Franschen met de muizen vergelijkt, die in zijne broodkast en aan zijne boeken zaten te knagen (81) maar dan weder, bij nog langeren duur dier ellende, voor zich en de zijnen het nijpendste broodsgebrek voorziet (82), en den toestand der stad en den toenmaligen staat der Hoogeschool met de donkerste kleuren teekent.

En nu de studenten? vraagt gij. Wij vinden wel niet vermeld, dat *Utrecht*'s Muzenzonen even kloeke en dappere daden als hunne broeders, bij de verdediging van *Groningen* hebben verricht; maar wij mogen ook veilig vooronderstellen, dat het hun daartoe ten eenemale aan de gelegenheid heeft ontbroken. Was het aantal studeerenden aan deze Hoogeschool, in het eerste tijdperk van haar bestaan, niet verre boven de honderd geklommen: wij kunnen dan lichtelijk berekenen, tot welk een klein getal dit zal zijn versmolten, toen, zooals GRAEVIUS klaagde, »de aan de Muzen verknochte jongelingschap zich allerwege verstrooid had, en het stemgeluid der Muzen zelve, door het gedruis der wapenen verdoofd, nauwelijks gehoord werd" (83). Het kan ons althans geene verwondering baren, dat velen aan het eind van den vacantietijd terugbleven, en het niet waagden de ouderlijke woning te verlaten, of ook, dat velen, de meesten zelfs der hier ingeschrevenen, zich naar *Leiden* en *Franeker* verplaatsten. Toch was dat terugblijven of die verplaatsing als een gevaarlijk vraagstuk ernstig te ontraden, daar de bovenvermelde boete, voor elken dag op het hoofd der vluchtelingen of uitgewekenen gesteld, mede op de studenten van toepassing geöordeeld werd. Als een merkwaardig voorbeeld daarvan strekke, wat

wij aangaande twee studenten van deftigen huize verhaald vinden. Bibliotheek, kleederen, en wat hun verder mocht toebehooren, werd in hunne afwezigheid in beslag genomen, om in het openbaar verkocht te worden; en noch het ernstig beklag van den eerzamen huiswaard, die verklaarde, dat de vertrokkenen meer aan hem waren schuldig gebleven, dan boekerij en huisraad te samen zouden vermogen op te brengen, noch de krachtige voorspraak van den Senaat, noch de tusschenkomst van Curatoren was in staat dit te verhinderen, of het steenen hart van den Intendant te vermurwen (84).

Zóóverre was het reeds, volgens de getuigenis van denzelfden GRAEVIUS, gekomen, dat niemand op het behoud en voortdurend bestaan der pas opgerichte Hoogeschool langer durfde hopen; dat hare dagen aan velen geteld toeschenen (85). En men beschuldige hem, waar hij haren toestand als zóó hachlijk wilde beschouwd hebben, niet van overdrijving! Of hoe hadden, met zulke ervaringen voor oogen, edele jongelingen nog later kunnen bewogen worden, zich hier aan de bron der wetenschappen te komen laven? Of wie had het den Hoogleeraren euvel kunnen duiden, indien zij, naar het voorbeeld van één hunner, (86) hoe tevreden en gelukkig zij zich hier mochten gevoelen, het als eene uitkomst beschouwden, waar hun elders een leerstoel werd aangeboden (87)? Of hoe zou de veege stad, nadat haar het levensbloed uit de aderen was getapt, aan hare verplichtingen kunnen blijven voldoen, of hoe zou de hier gestichte school, die grootendeels uit de middelen der stad onderhouden werd, zonder dit haar bestaan weten te rekken? (88) Er bestond alzoo in die donkere dagen weinig vooruitzicht, dat de Utrechtsche Hoogeschool haar eerste halve eeuwfeest zou kunnen bereiken en vieren,

en had de overheersching der Franschen slechts ettelijke jaren geduurd, geen koninklijk bevelschrift had er behoeven te verschijnen, dat het vonnis harer vernietiging schreef — ook zonder dit, zou zij, als eene kranke, aan uitputting en verzwakking den teringdood gestorven zijn!

Eindelijk toch zou in slachtmaand des jaars 1673 (in dezelfde maand als later onder de tweede overheersching der Franschen) het uur der verlossing slaan. Onze WILLEM III, thans tegenover *Frankrijk*, aan de spits der verbondene legers geplaatst, had *Bonn* belegerd en bemachtigd. Dit schitterend wapenfeit, dat aan LODEWIJK's plannen en vooruitzichten den bodem insloeg, noopte van zelfs de Franschen, in plaats van op nieuwe veroveringen, op eigen lijfsbehoud of een tijdig terugtrekken bedacht te zijn. Doch eer de vijand *Utrecht* verliet, wilde hij met den roofzuchtigen klauw nog eenmaal om zich grijpen, en dien zóó diep hij vermocht in het vleesch der burgeren prenten. Met geheele verkrachting en bespotting der geslotene capitulatie eischte de Intendant, vóór zijn vertrek, *vijf* tonnen gouds, wilde men de stad niet geplunderd, en daarna aan de vier hoeken in brand gestoken zien (89); en het was wel voornamelijk aan den aandrang van den Gouverneur STOUPA, die van veel menschelijker zin dan zijn voorganger liet blijken (90) dank te weten, dat hij zich met de som van vierhonderd vijftig duizend gulden liet te vrede stellen. Maar de uiterste, in der haast te werk gestelde pogingen waren niet in staat nog de helft der toegezegde som bijeen te brengen; en om zich nu van de uitbetaling der achterstallige gelden volkomen te vergewissen, werden

veertien der aanzienlijkste en achtbaarste burgers (91), waartoe de Burgemeesters BOOTH en DE GOYER, de Hoogleeraar REGIUS (92), Doctor WASSENAAR en de Predikanten VAN HENGHEL en VAN LODENSTEYN behoorden, als gijzelaars weggevoerd (93).

Ja, ook deze waarborg werd nog niet voldoende gerekend, daar weinige dagen later nog een *achttal* burgers (94), waaronder de Predikant VAN DER VLIET, uit hunne huizen gelicht werden, om in het lot hunner stadgenooten te deelen. Omtrent één dier gijzelaars, den ons allen bekenden, innig vromen en gemoedelijken dichter JODOCUS VAN LODENSTEYN, veroorloof ik mij hier nog eene kleine uitweiding.

Het was tegen den avond van den 6/16den November, dat LODENSTEYN — die aan gene zijde van den cingel, op een buitenverblijf, *het Park* genaamd, zijne woning had, waar hij met een kring van vrienden en geestverwanten elken vrijdag zijne godsdienstige zangoefeningen en samenkomsten hield — bij den Commandant der stad werd ontboden, waar hij zijne bovengenoemde medeburgeren aantrof, maar zonder dat aan hem of één hunner de vergunning verleend werd, om weder huiswaarts te keeren. In den vroegen morgen van den volgenden dag werd hij met zijne lotgenooten, in vier overdekte wagens geplaatst, onder bedekking van eene sterke ruiterbende, buiten de stad en naar den vreemde vervoerd. De plaats hunner bestemming werd zorgvuldig voor hen bedekt gehouden, doch bleek het fort *Nieuw Rees* in *Cleefs*land te zijn.. De reis derwaarts, waarvan wij nog een omstandig verhaal bezitten (95) ging met vele ontberingen gepaard, en vorderde toen nog zoo vele dagen en nachten als wij thans, tot aflegging van gelijken afstand, uren zouden behoeven. Langer dan twee maan-

den werd LODENSTEYN, in weerwil van de pogingen, tot zijne bevrijding aangewend (96) hier gevangen gehouden. En hier was het, dat hij, — die in alles, ook in dezen druk der tijden, Gods raadsbesluit zag, en dit, hoe ondoorgrondelijk, als onberispelijk wijs en heilig eerbiedigde; die tegenover dat Hoogste Wezen allerdiepst zijn eigene kleinheid en nietigheid gevoelde — dit gevoel zijns harten in twee liederen uitstortte, die van den 28sten December en den 4den Januari dagteekenen, en door hem aan zijne vrienden in *Holland* werden overgezonden. Zij zijn, na eenige omwerking en verandering ondergaan te hebben, in den bundel onzer Evangelische Gezangen opgenomen. Het eene is Gez. 68: »Zalig, zalig niets te wezen in ons eigen oog voor God!" Het andere is Gez. 21, dat tot stille berusting en tevredenheid in Gods beschikkingen opwekt. Ongetwijfeld zullen beide Gezangen, waar die herinnering voor den geest treedt, met zeker verhoogd gevoel gezongen worden. Ongetwijfeld stemt gij mede in in de hulde, die ik deswege den Dichter elders heb toegebracht: »Voorwaar, de kunsteloos eenvoudige zanger, die met het oog op zijn vaderland en zijn eigen toestand, de geestkracht en den geloofsmoed bezat, om zóó te zingen, hebbe al geen schitterende dichterkroon begeerd of verdiend, hij verdient in ons oog een te schooner en edeler kroon, als mensch en als christen te dragen (97).

Nauwelijks was de 13/23ste November aangelicht, (die juist weder op een Donderdag viel) of de trom werd door al de wijken der stad geroerd, en het sein tot den aftocht der Franschen geblazen. Het voetvolk trok vooruit; de ruiterij volgde, en de laatste man der uittrekkende soldaten had niet de *Wittevrouwen*poort achter zich, of deze werd even

als de andere poorten gesloten. Als in één oogenblik wapperde de oranjevlag van de spits van den Dom. Een opgewonden volkshoop stormde het kerkgebouw binnen, waar de priester nog voor het altaar stond, en haastte zich het van de Roomsche kerksieraden te ontledigen (98). Vóór het Stadhuis werd van de Fransche wacht- of schilderhuizen een vreugdevuur gestookt, en de uitgelaten menigte wierp ook een *Maria*beeld in de opgaande vlammen. — »Gaat naar uwe kerk" — zóó luidde het woord des afscheids, door den Franschen Commandant gesproken, toen hij de sleutelen der stad in 's Konings naam aan de Burgemeesteren ter hand stelde — »Gaat naar uwe kerk — dankt God voor uwe verlossing, en bidt dat wij nooit terugkomen!" (99) Dat woord vond weerklank in veler bewogene harten, en in dezelfde kerk, waar nog de vroegmis was gevierd, trad nu iu het namiddaguur, door den Kerkeraad daartoe uitgenoodigd, de Predikant GENTMAN op, om de tolk van het dankgevoel zijner hoorders te zijn (100). De vijfentachtig jarige VOETIUS, stond drie dagen later (16/26 Nov.) dáár weder op den kansel en vermeldde, naar Ps. 126 vs. 1 en 2 de groote dingen, die de Heer gedaan had (101). De eigenlijke Dankdag evenwel, door hunne Hoogmogenden uitgeschreven, werd eerst later, den 26sten Nov. of 6den Dec. gevierd. De Haagsche Predikant LANDTMAN, met dit doel herwaarts gekomen, sprak naar 1 Kon. XII: 15 de plechtige dankrede uit, en nogmaals steeg naar de hooge gewelven van den Dom uit het vol gestroomd gemoed der talrijk saamgevloeide schare het eenstemmige loflied op, om den Almachtige, die deze heugelijke omwenteling had gewrocht, voor de bevrijding van het juk der Fransche overheersching te danken (102)

Eene donkere bladzijde der geschiedenis heeft zich in dit uur voor ons oog ontrold, en indien wij thans al de lessen wilden vergaderen, welke de geschiedenis, als de leermeesteresse der wijsheid, uit het u voorgehangene tafereel tot ons spreekt — het zou mij veel meer aan tijd dan aan overvloedige stof ontbreken. Ik beperk mij tot een *drietal* opmerkingen: dat de blik, dien wij op het verledene geslagen hebben — hoeveel er zijn moge wat wij in Kerk of Staat anders zouden wenschen — ons *met het tegenwoordige verzoent*, den krachtigsten spoorslag *tot vernieuwde en verhoogde werkzaamheid* in zich bevat, en bij het vooruitzien in eene onrustbarende toekomst, ons *met goede en blijde hope* bezielt.

Er is veel in het tegenwoordige, wat wij anders zouden wenschen. Als wij beide Kerk en Staat, bij voortduring, door woelende partijen verdeeld en geschokt zien; als wij een ongeloof, dat niet langer van God of eene zedelijke wereldorde wil weten, met *sensualisme* en *materialisme* in verbond getreden, van de hoogere tot de lagere standen afgedaald, steeds verder zien voortwroeten; als de *Internationale* met gebalde vuist, onder die leuze openlijk haar vaandel plant; als het diep gekrenkte en vernederde *Rome* zijne eischen te hooger stemt, op nieuwe veroveringen uitgaat, en met het dompigst bijgeloof, dat de menschheid eeuwen wil rugwaarts dringen, zijne rekening maakt; als de strijd op godgeleerd gebied in eene volslagene spraakverwarring dreigt te eindigen, en eene scheuring der kerk, nauwelijks meer te verhoeden, dag aan dag dichter schijnt nader te treden — dan behoort er veel toe om niet te zeggen, dat de vroegere dagen in menig opzicht beter zijn geweest dan nu, en het bevreemdt ons niet

langer, dat menigeen, ook in het werkelijke leven en bij de beschouwing der tijden, evenzeer als op wijsgeerig gebied, gedurig meer tot eene *pessimistische* beschouwingswijze overhelt. Ja, ik wil het rondborstig voor u uitspreken en belijden M. H.! dat het mij, als ik mij in de jaren verplaats, waarin ik de Evangeliebediening mocht aanvaarden, dagelijks strijd en moeite kost, niet de *senex* van HORATIUS, de *laudator temporis acti* te worden. — Maar hoeveel gunstiger wordt die beschouwing van het tegenwoordige, als wij, nog geheel onder den indruk van het pas geschilderd tafereel, veel verder met onze gedachten in het verledene teruggaan! Wie, die de ons omringende wandeldreven en lustparken, reeds door VONDEL een *Paradijs* genoemd (103), doorwandelt, of onze stad, aan de gordels harer schansen ontsprongen, steeds verder uitgelegd, en als op den slag eener tooverroede nieuwe straten verrezen ziet, zou daarin het felgeteisterde *Utrecht* van 1672 herkennen of wedervinden? — Hoe zouden wij niet dankbaar roemen in het behoud en den bloei der ons dierbare Hoogeschool, in het genot van een vrij en rustig academieleven, in het bezit van zulk eene burgerlijke en godsdienstige vrijheid, als waarin nauwelijks één land of volk zich verheugen mag? — Ja! zóó worden wij weder met het tegenwoordige verzoend; elke klaagtoon verstomt van zelfs op de lippen, en moet overgaan in danken; en wanneer gij op den gedenkdag der Hervorming, met dit verledene voor den geest, in diezelfde Domkerk, waar ik u bij herhaling met uwe verbeelding heb ingeleid, de oogen rondom u slaat, dan, Jongelingen! welle uit uw hart eén te vuriger danktoon op voor zoovele hoogere, onschatbare zegeningen, als tot op den huidigen dag voor ons bewaard gebleven en aan ons bevestigd zijn! (104)

En welk een krachtige spoorslag ligt er in zulk eene vergelijking der tijden voor U, Jongelingen! tot *vernieuwde en verhoogde werkzaamheid;* voor wie thans allerminst het: *silent sub armis Musae* geldt, maar die, bij den ingang van dezen academischen cursus, het kalme en verrukkende uitzicht hebt, van ongedeerd en ongestoord uw kostbaren tijd, uwe edelste krachten en de beste vermogens van uwen geest, aan eene wetenschap te kunnen wijden, die, welk een strijd en inspanning zij vordere, het waardig blijft dat gij haar liefhebt, om het levensdoel dat zij achter zich heeft, om de schoone en zegenrijke levensbestemming, die zij voor u ontsluit. Blijft met al de geestdrift der bewondering op het voorbeeld dier mannen staren, die, te midden van al de beroering en verwarring dier tijden, voortgingen te arbeiden en de rijke vruchten van hunnen arbeid aan de nakomelingschap hebben achtergelaten. Blaakt, gelijk zij, van dorst naar kennis, maar laat het vooral zulk eene kennis zijn, welke vruchten afwerpt voor het leven, zoodat het *non scholae sed vitae*, ook bij de meest gezette en volhardende studie uwe leuze blijve! Volgt een VOETIUS na, niet in de bitterheid of heftigheid zijner polemiek, maar in zijn christelijk vertrouwen op God, in zijn warmen ijver voor de beöefening van het geloof in het leven (105); en vergeet het niet, wat hij tot het onderwerp zijner Inwijdingsrede koos, dat er een nauw en innig verband tusschen de godzaligheid en de beöefening der wetenschappen bestaat, althans voor den beöefenaar der godgeleerdheid bestaan moet (106). Moedig dan en met al de opgewektheid en frischheid, aan uwe schoone jongelingsjaren eigen, de taak hervat, die in het vernieuwde studiejaar ons wacht! En zweven er rondom de jaartallen van 1672 en 73 in de

de geschiedenis onzes vaderlands duistere wolken — werkt zóó, mijne Vrienden! in den nieuw aangevangen cursus, dat de cijfers van 1872 en 73 in de gedenkrollen uwer studiejaren, als van een rijken vruchtenkrans omgeven, mogen geteekend staan!

En zou de blik, dien wij in dit uur op het verledene wierpen, ons dan ook niet, bij zooveel als in de teekenen der tijden voor de toekomst ons onrust en bekommering baart, *met goede en blijde hope* mogen en moeten bezielen? O, ik weet wel, dat velen in onze dagen aan eene *organische* geschiedbeschouwing (107) en wat men de *logica der feiten* noemt, zoodanige uitlegging geven, dat er volstrekt geene plaats meer voor God en het Godsbestuur in de geschiedenis overblijft. En gewis! wie zóó aan de natuurlijke oorzaken, in haren onderlingen samenhang, blijft hechten, dat hij geene behoefte heeft voor zijn hart hierbij opwaarts te staren, hij zal even weinig ergens op het geschiedblad, als LA PLACE aan den starrenhemel, Gods naam geschreven vinden. Maar zonder iets op de voortreffelijkheid eener geschiedbeschouwing aftedingen, welke ook in mijn oog hooge waarde bezit, deel ik toch in zoodanige uitlegging niet, en de pen der geschiedschrijving zou voor altijd aan mijne hand ontzinken, indien ik het verboden moest achten in den loop der gebeurtenissen ook de hand des Oppersten Wereldregeerders optemerken, en zooverre dit aan menschelijke kortzichtigheid blijft vergund, Zijne gangen eerbiedig te volgen. Maar wie ook van zulk eene opvatting en beschouwing der geschiedenis afkeerig moge zijn, het zal uw ongeschokt geloof, gelijk het mijne, zijn gebleven, dat God het was, die aan Nederland in dat hachlijke tijdsgewricht uitkomst en redding beschikte en dat Hij, die beide het

licht en de duisternis formeert, nog altijd de macht bezit en behoudt om Schepper van het licht uit de duisternis te zijn! En zietdaar! dan ook den eenig vasten grond onzer hope, waar ons oog op eene onrustbarende toekomst staart.

Toen VOETIUS in de dagen zijns hooggeklommen ouderdoms nog de twee donkere en moeilijke jaren der Fransche overheersching doorleven moest, toen verloor hij geenszins zijn moed en godvruchtig geloofsvertrouwen; maar toen was het, dat hij ten aanhoore zijner diep ternedergeslagene vrienden, bij herhaling de uitspraak deed: *Nubicula est, transibit!* en wij weten, hoe die wolk werkelijk is voorbijgedreven, eer hij de zonne zijns levens zag ondergaan. Wij vermeten ons wel niet in al de duistere wolken, die er aan den staatkundigen of kerkelijken hemel drijven, niets meer dan een voorbijgaand *Meteoor*, dan voorbijtrekkende nevelen te zien; maar met die jaartallen van 1672—73 voor het oog, met het geloof aan den God des lichts en der waarheid in het hart, behouden wij altijd goeden moed. Uit de barensweeën onzes tijds blijven wij, met opgeheven hoofde, de wedergeboorte der toekomst verwachten. — *Post tenebras lux!* »Na de duisternis het licht!" zeggen wij onzen heldhaftigen ZWINGLI na; (108) en wat er op den gedenkpenning van het tweede eeuwfeest onzer *Utrechtsche* Hoogeschool gestempeld staat: *Post fata superstes!* (109) »Na alle lotgevallen en rampen, toch gespaard en toch behouden!" dat gelde van haar en van Nederlands onafhankelijk volksbestaan tot in lengte van dagen, dit moge nog eenmaal voor onze jammerlijk geschokte Kerk het woord der overwinning zijn!

AANTEEKENINGEN.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 2.

(1) *Festum Semisaeculare.* — Verg. de »*Geschiedenis der eerste uitgaven der Schriften des Nieuwen Verbonds in de Nederlandsche taal* (1522, 1523), *volgens onlangs gevonden exemplaren thans voor het eerst beschreven* door J. I. DOEDES, *Hoogleeraar te Utrecht.*" *Utrecht*, KEMINK EN ZN. 1872. Wel zeker lag zulk eene feestviering, als hier werd aangeduid, niet in de bedoeling des hooggeächten schrijvers. Toch heeft hij den wensch uitgesproken, dat bij zoovele belangwekkende herinneringen, van vóór *driehonderd* en *twee honderd* jaren, als dit jaar oplevert, ook de herinnering, wánneer ons volk in het vroegst bezit van de schriften des N. V. in de landtaal is gekomen, niet moge verloren gaan, en dat daaraan ook op den gedenkdag der Kerkhervorming met belangstelling en ingenomenheid gedacht worde. Gaarne vereenig ik mij hiermede, evenzeer als met den wensch, dat de belangstelling in dit nog weinig beöefend gedeelte der Kerkgeschiedenis moge toenemen, en steeds meerder en helder licht daarover moge opgaan!

Bl. 4.

(2) *Engeland, vertoornd over de weigering der hulde aan zijne Koningsvlag.* — Bij gelegenheid, dat een Engelsch Koningsjacht op onze kusten dwars door onze vloot naar *Engeland* stevende, werd dit door den Luitenant-Admiraal VAN GENT met zeven saluutschoten begroet, waarop de Engelschman aanstonds met

scherp schroot antwoordde, omdat de Hollander zijne vlag niet gestreken had. VAN GENT bleef dit echter volstandig weigeren »omdat hij, zonder hoogeren last zich niet verplicht rekende, dit voor een enkel Koningsjacht te doen." — *Hinc illae lacrymae*!

Bl. 5.

(3) *Loevesteinsche Factie te fnuiken en vernederen.* — WAGENAAR schrijft in zijne *Vaderlandsche Historie*, dl. XIV bl. 12. »Ondertusschen is er een brief des Konings voorhanden, waarin hij nog eene andere reden opgeeft van het opvatten der wapenen tegen de Staten, in deze woorden: »De verongelijking, mij aangedaan door sommigen, die, sedert eenigen tijd het voornaam bewind over de regeering der vereenigde Nederlanden in handen hebben gehad, hebben mij genoodzaakt tot het aangaan van een verbond met den allerchristelijksten Koning, die dezelfde reden van misnoegen tegen hen heeft: welk verbond geen ander oogmerk heeft dan het onderbrengen der onverdraaglijke grootschheid van den *Loevensteinsche* aanhang en de beveiliging van ons zelven voor het toekomende, tegen dergelijke beleedigingen."" — Hij voegt er echter niet bij, tot wien dit schrijven was gericht; maar COSTERUS, de ongenoemde schrijver van het hieronder aangehaalde geschrift, heeft aangewezen, dat de bovenstaande woorden een deel uitmaken van eene Missive van Zijne M. den Koning van Groot Brittanje aan Zijne Hoogheid, den Prins van Oranje, gedateerd uit *Withal* 28 Juli 1672, en door dezen aan de Staten overgelegd. Zie het: *Historisch verhaal van de onwettige behandeling der provintie en stad van Utrecht aangedaan*, *in de jaren* 1672, 73 en 74, 1784, (zonder naam van plaats of uitgever) bl. 9, en Bijl. A bl. 117 vg., waar de brief, uit het Engelsch vertaald, in zijn geheel is medegedeeld; een werkje, dat met heftige ingenomenheid tegen den Prins van Oranje en de Staten van Holland geschreven is, maar overigens vele merkwaardige en weinig bekende bijzonderheden behelst.

Bl. 5.

(4) *Nog andere kleinere grieven.* — Zooals het wegnemen van een paar Fransche kaperschepen, en de invoerrechten op sommige Fransche koopwaren gelegd. Hoe intusschen, met en boven al de hier opgenoemde oorzaken, LODEWIJK's onverzadelijke eer- en veroveringszucht hieraan het grootste aandeel had, is in het breede aangetoond door FRANCISCUS BURMAN in zijne *Oratio de Causis Belgicae afflictae* p. 13 sqq. *Traj. ad. Rhen.* 1674. Bl. 5.

(5) *Waarin* DE RUITER *nieuwe lauweren won.* — In den zeeslag voor *Solebay* (7 Juni), volgens de getuigenis van DE RUITER zelven het hardnekkigste gevecht, dat hij nog immer had bijgewoond. »Stuurman ZEGER!" sprak DE RUITER bij den aanvang van den slag, tegelijk met den vinger op het Admiraalschip van den Hertog van *York* wijzende: »dat 's onze man!" waarop deze, even de muts lichtende, op zijn zeemans antwoordde »dat zal je gebeuren, Mijnheer!" aanstonds tot den afstand van een pistoolschot op het Admiraalschip aanhield, en toen plotseling wendde, waarop DE RUITER het zóó de volle laag gaf, en bleef toetakelen, dat de Hertog van *York* zich genoodzaakt zag zijn reddeloos vaartuig te verlaten en op een ander schip over te gaan. »Dat is een man" riep de gevangen Luitenant van MONTAGNE, aan het einde van den slag, in bewondering van onzen zeeheld uit: »Vlootvoogd, stuurman, kapitein en matroos, alles te gelijk is die held!" Zie BRANDT: *Het leven van Adm.* DE RUITER. fol. 667. — De tijding van deze overwinning, waarbij men nogtans het verlies van den dapperen VAN GENT te betreuren had, tot wiens eer in de Domkerk het nog aanwezige praalgraf werd opgericht — kwam schier gelijktijdig met de eerste schrikwekkende tijdingen van LODEWIJK's overwinningen in *Holland* aan, maar was niet in staat de daardoor geschokte en nedergeslagene gemoederen weder op te beuren en de bemoedigen. BRANDT, t. a. pl. fol. 678. Bl. 5.

(6) *Middelen tot verdediging van de landszijde.* — »Bij de generale monstering, door zijne Hoogheid den Prins van Oranje inge-

steld, bevond men er pas half zooveel volk in dienst was, als men betaalde, ja, dat sommige compagniën in plaats van *honderd* geen *veertig* man konden opbrengen."

Journaal of dagelijksch verhaal van den handel der Franschen in de steden van Utrecht en Woerden, sedert hun komst daar binnen tot aan hun vertrek. Amst. 1674.

Bl. 7.

(7) *Verklaring van den Prins.* — Zie PETRUS VALKENIER *'t Verwerd Europa* 2[de] druk. *Amst.* 1742. dl. III. bl. 462. Naar dezen allezins geloofwaardigen schrijver, die de hier beschrevene gebeurtenissen zelf beleefd heeft, en voor een deel daarvan ooggetuige geweest is, zullen wij daarom van onze vaderlandsche geschiedschrijvers het meest en bij voorkeur verwijzen.

Bl. 7.

(8) *Verraad aan de Franschen te hulpe gekomen.* — Daar het water veel dieper werd bevonden, dan men verwacht had, en de ruiters zich niet van hunne karabijnen konden bedienen, ware, volgens de beweering van BURMAN, een handvol wakkere mannen in staat geweest, om de Fransche edelen met knuppels dood te slaan, zoo niet met kogels te doorboren. »A cordatis viris, (zegt hij l. infra cit) fustibus contundi potuissent, nedum sclopetorum globis trajici et transfigi." Maar DE MONBAS die hier het bevel voerde, een Franschman van geboorte en gehuwd met de zuster van PIETER DE GROOT, gezant der Staten bij LODEWIJK XIV, had (gelijk algemeen geloofd werd) met opzet zijne meeste manschappen van deze plek verwijderd, en zoodra de overtocht geschied was, het hazenpad gekozen. Hij werd gevat en gevankelijk naar 's Hage gevoerd, maar terwijl zijn proces voor den krijgsraad aanhangig was, gelukte het hem te ontsnappen, en aan de galg, die reeds voor hem stond opgericht en waaraan zijne beeldtenis werd geslagen te ontloopen. »Luit ille elapsus" roept BURMAN dit vermeldende, gloeiend van verontwaardiging uit »facinus illud imaginariâ e patibulo suspensione, qui et aëre et aquâ, siquidem illam in tot hominun exitium verterit, suffocari maleque perire dignus fuisset." Cf. F. BURMANNI *Oratio de Calamitatibus communis pa-*

triae, praecipue vero Ultrajectinae Provinciae, quibus est conflictata. Traj. ad Rhen. 1673 p. 26.

Bl. 7.

(9) *Het Sticht en Holland voor Frankrijk open.* — CONDÉ zelfs had, voordat hij eene verwonding aan den arm ontving, den stouten voorslag gedaan, om twintigduizend ruiters, ieder met een voetknecht achter zich op het paard, over den rug der *Veluwsche* en *Stichtsche*-heide rechtstreeks op *Amsterdam* te doen aanrukken, om alzoo plotseling in het hart van *Holland* verschijnende, aan het opgeschrikte Nederland, eer het zich het zwaard op de keel voelde gezet, den halsader aftesteken. Eene zeer nauwkeurige en schilderachtige beschrijving van dit voor *Nederland* in de gevolgen zóó heillooze feit kan men vinden bij VAN LENNEP in zijne *Geschiedenis van Noord-Nederland* dl. IV. bl. 115 vgg.

Bl. 7.

(10) *Vrije hoede* d. i. onzijdigverklaring, met den vrijdom van brandschatting en plundering verbonden, onder voorwaarde van krijgsvolk als bezetting intenemen, of dit ongehinderd te laten doortrekken.

Bl. 8.

(11) *Radeloos, redeloos, reddeloos.* — Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER *Handb. der Gesch. van het Vaderl.* bl. 499, die uit een der brieven van DE WITT nog het volgende schrijven aanhaalt: »De zaken loopen, God beter 't, dagelijks van kwaad tot erger, en het allergrootste kwaad is een genoegzaam generale wildheid en ongehoorzaamheid van alle de ingezetenen, in de steden en ten platte lande."

Bl. 9.

(12) *Algemeene ontsteltenis.* — P. VALKENIER, *'t Verward Europa* bl. 637, waarmede de hieronder (Aant. 17) medegedeelde schets uit de Oratie van BURMAN verdient vergeleken te worden.

Bl. 9.

(13) *Baatzuchtige bedoelingen.* — COSTERUS wil in zijn *Historisch Verhaal* hieraan wel degelijk gedacht hebben, en plaatst de houding der algem. Staten tegenover *Utrecht* in het allerongun-

stigste licht. De schrijver van de *Fransche Tyrannie* d. i. *oprecht en waarachtig verhaal van de grouwelijke wreedheden tot Bodegraven, Swammerdam en elders gepleegd."* *Amst.* 1674, merkt op bl. 25 aan, »dat de Staten van *Utrecht* verwaarloosd hadden hunne stad te versterken, hoewel de Staten van Holland aangeboden hadden de helft van de kosten te betalen. Intusschen zochten deze zich tegenover die beschuldiging, in een schrijven aan de *Algem. Staten* van elke blaam te zuiveren. Zie het *Extract uit de Deductie van den Staaten van Utrecht, gedaan den* 5. Dec. 1672, te vinden bij COSTERUS t. a. p. *Bijlage A* n°. 4.

Bl. 9.

(14) *d'Estrades* aan LODEWIJK XIV. — D'ESTRADES *Lettres* Tom. I. p. 431. WAGENAAR Vaderl. Hist. dl. XIV bl. 36.

Bl. 10.

(15) *Tegenover elken vijand bekwaam.* — Zinspeling op de welbekende nog aanwezige inscriptie: *Sonnenborgh is minen naam, in XLII was ik volmaakt tegen elken viand bequaam.* Intusschen heb ik later gezien, dat reeds in den j. 1639 aan het bolwerk *Sonnenburg* zijn vroeger krijgshaftig karakter was ontnomen, daar hier een kruidtuin was aangelegd, terwijl de *Smeetoren* op den stadswal toen tot sterrewacht diende.

Bl. 10.

(16) *Naar ouden stijl.* — Gedurende het verblijf der Franschen in *Utrecht* is de oude stijl het eerst door de Katholieken voor hun kalender afgeschaft, en door den nieuwen vervangen. Op Zondag 18 Augustus werd daar in de kerken gepubliceerd, dat men de Heilige dagen niet langer op de gewone wijze zou houden, maar ze voortaan alle, op de daartoe vastgestelde dagen, volgens den nieuwen stijl zou vieren. (*Dagelijksch verhael* enz. of *Daghregister van 't gepasseerde binnen Utrecht* bl. 68). Dit voorbeeld vond echter van de zijde der stadsregeering en der Hoogeschool vooreerst nog geene navolging. Naar de berekening van den ouden stijl vallen de datums juist op dezelfde dagen der week als vóór tweehonderd jaren.

Bl. 10.

(17) *Schrik en verwarring te Utrecht.* — Als een tegenhanger

van de boven aangehaalde plaats uit VALKENIER, laat ik hier de niet minder aanschouwlijke beschrijving volgen, welke BURMAN als ooggetuige van dit tooneel van schrik en verwarring geeft: »Nunquam excidet luctuosissima noctis dieique illius mihi imago, quâ istius rei nuncius nobis allapsus est. — Iste urbis nostrae tunc erat status, quasi Hannibal ad portas esset, aut potius quasi iterum audita fuisset humanâ major vox, Romae olim audita: Gallus venit! — Hinc velut jam captâ urbe, clausae domus, moestus civis, dejecti in terram vultus; alii concursare, expavescere et tremere: alii tumultuari et proceribus irasci, iisque vim intentare; alii corporibus suis, familiis, bonis supellectale et quidquid in illo terrore convasari avehique poterat, excedere. Ut portae urbis vix ea quae per illas educebantur caperent, et urbs extra semet ipsa excita ac sedibus suis emota videretur, adeoque illi inclamari potuerit illud Diogenis aliquando dicentis: Portas claudite, ne urbs vestra egrediatur!" *Belg. afflicta* p. 26 sq.

Bl. 10.

(18) *Oproerige kreten.* — De treurige verdeeldheid tusschen de voorstanders van het stadhouderloos bewind en de aanhangers van den Prins of de zoogenoemde Oranjepartij deed zich tot in den hooggeklommen nood dier tijden ook hier gelden, en nam door het verschil in godsdienst een te bitterder karakter aan. De Roomschgezinden, tot hiertoe de onderdrukte of teruggezette partij, koesterden de niet onnatuurlijke verwachting, dat zij bij de komst der Franschen voor hunne belangen eerder zouden komen te winnen dan te verliezen; en VALKENIER, die zich juist in die dagen binnen Utrecht bevond, verhaalt »niet zonder alteratie" van die zijde bij herhaling de in zijn oor vloekwaardige woorden gehoord te hebben: »Liever Fransch als Prins! komt de Prins wij zullen hem de poorten voor den neus toesluiten, maar als de Franschen komen, zullen wij die voor hen open zetten." *Verward Europa* dl. III. bl. 620.

Bl. 11.

(19) *De onrust te grooter.* — »Men zeide en spargeerde onder de burgerij, terwijl de veldstukken en de wagens met den

trein van het leger het *Vreeburg* vervuld hadden, dat het gansche leger, verhongerd zijnde, alle uren mede zou binnenkomen, en de gansche stad niet alleen zoude vervullen maar ook plunderen, ten einde in de stad niets voor den vijand zou overblijven." — *Dagelijksche aanteekeningen gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in* 1672 en 1673 gehouden door Mr. EVERARD BOOTH (*Raadordinaris in den Hove Provintiaal van Utrecht en Oud Raad ter Admiraliteit*) uit de papieren van BOOTH medegedeeld door Mr. J. A. GROTHE, en geplaatst in de *Berigten van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, dl. VI. st. II bl. 4.

Bl. 11.

(20) *Bij de Roobrug.* — In het huis van PELT in de nabijheid der *Karthuisers.* BOOTH t. a. p.

Bl. 11.

(21) *Voorslag van den Prins.* — »Is geresolveert een genoegzaam garnizoen van regimenten zoo te voet als te paard binnen de stad van *Utrecht* intenemen en goed en bloed ten uitersten ter defensie optezetten, zijnde door Zijne Hoogheid voorgeslagen, dat tot verdere bescherming van de stad de eene helft van de cavalerie aan de *Vecht*, en de andere aan den *Vaartschen Rhijn* gecampeert, en het verdere gros van het leger rondom de stad gelegd, en geretrancheerd zou worden." *Missive van de Staten van Utrecht aan de Staten Generaal* in dato 11/21 Juni 1672.

Bl. 11.

(22) *Waaromtrent ernstige twijfel was gerezen.* — Werkelijk vond de Prins, toen hij met het gros des legers den 5/15[den] Juni tegen den avond aankwam, de poorten gesloten; zoodat hij met zijn volk van zelfs verplicht was dien nacht buiten de stad te blijven. Na het ingestelde onderzoek, wat hiervan de reden zijn mocht, werd hem van wege de burgerij bericht gezonden: »dat eenige hoofdofficieren van aanzien daags te voren uit des Prinsen leger vooruitgekomen zijnde, hadden uitgestrooid, dat het leger kwam om de stad te plunderen, opdat de Franschen daar geen buit zouden vinden. De burgers hadden hierop de poorten gesloten en bezet, willende

geen krijgsvolk innemen, voor en aleer zij van de goede intentie van Zijne Hoogheid verzekerd waren." — Het bovenstaande (dat aldus gelezen wordt in het »Tooneel des oorlogs door L. VAN DEN BOSCH *Amst.* 167, dl. II. bl. 140 aangeh. in het *Hist. Verh.* bl. 12) wordt zakelijk bevestigd door hetgeen voorkomt in de *Deductie van de Staten van Utrecht:* »alomme gespargeerd wordende, dat er verraad in 't land was, de zwakheid van de stad haar zelve bekend zijnde, en de verscheidenheid van Religie ook diversiteit van gedachten causerende, had de Borgerije de bekommering opgevat, dat een qualijk voorsiene armee in eene stad, die door zich zelve niet te defendeeren was, eene ongemakkelijke en seer schadelijke inlegeringe soude komen te doen." (*Hist. Verh.* Bijlage A. 4 bl. 129). Het sluiten der poorten in zulk een hachlijk tijdsgewricht was, op zich zelf beschouwd, een maatregel van voorzichtigheid, die bezwaarlijk gewraakt kon worden, en de ruwheid en baldadigheid, waarmede de soldaten van het staatsche leger op hun terugtocht door *Rhenen* tegenover weerlooze burgers waren te werk gegaan, wettigden eenigermate znlk eene bekommering; doch de Prins kon in geen geval aangaande de hier heerschende stemming der Burgerij een gunstigen indruk erlangen, en voegt men hierbij, dat *Utrecht* in de laatste jaren vrij getrouw de zijde van *Holland* tegenover de algemeene Staten gekozen had, dan kan het ons wel geene verwondering baren, dat de Prins, op het stadhuis in de vergadering der Staten verschenen zijnde, zich vrij scherp ontvallen liet: »dat met eene ongeresolveerde en onbestendige Burgerij eene stad tegenover een' machtigen vijand wel niet verdedigd kon worden." (ald. bl. 13.)

Bl. 12.

(23) *De Prins gehouden te gehoorzamen.* — De schrijver van het *Hist. Verh.* heeft het hoogst ongunstige vermoeden geuit (bl. 12) en getracht dit zijn gevoelen met een aantal gronden te omkleeden en te versterken (bl. 20.) »dat de Prins reeds den 5/15[den] Juni in het leger kennis zou hebben gedragen van de resolutie welke den 6/16[den] ten aanzien van *Utrecht* te *'s Hage*

genomen werd," en dat alzoo zijn aanbod om de stad te beschermen niets meer dan eene ijdele vertooning zou zijn geweest. Dit vermoeden, zóó vernederend voor den Prins, is te onaanneemlijker in zichzelve, daar ook de Heer Beverninck, gemachtigde te velde van wege de provincie *Holland*, nog in diezelfde vergadering eene missive overlegde, waarin »hun Ed. gr. Mog. beloofden met alle bedenkelijke secoursen en noodwendigheid de stad *Utrecht* te zullen adsisteren." Zie het *Extract uit de Resolutiën* van de Ed. Mog. H. *Staten 's Lands van Utrecht. Jovis* oude stijl 6 Juni 1672, te vinden bij Valkenier t. a. pl. bl. 623. Het is eene even hatelijke beschuldiging, als later de tegen den Prins ingebrachte verdenking, als zoude hij uit zucht om nog meerderen krijgsroem inteoogsten, den slag bij St. *Dénis* (August. 1678) waarbij hij eene stelling vermeesterde, welke door den Maarschalk Luxembourg voor onneembaar was gehouden, hebben doorgezet, hoewel hij wist, dat de *vrede* reeds werkelijk te *Nijmegen* was gesloten. De Prins schreef den volgenden dag aan den raadpensionaris Fagel: »Ik kan u voor God verklaren, dat ik niet vóór dezen middag geweten heb, dat de vrede geteekend was!"

Bl. 12.

(24) *Utrecht prijs gegeven — beklaagde.* — »Wij hadden nooit gemeend" dus luidt het in eene *Missive van de Staten van Utrecht aan de Staten Generaal* in dato 11/21 Juni 1672 »dat de ijver dien wij tot behoud van de gemeene zaak, zoo in het toestaan van gewone en buitengewone middelen, alsmede in het vrijwillig verleenen van zoo velerhande behoeften van buskruit als anders, ter verzorging der steden aan den *Rhijn*, *IJssel* en *Waal* alsook. van het leger, door ons zoo liberaallijk gedaan, in dier voege aan ons en onze provincie zou worden gerecompenseerd." Ook Booth t. a. p. bl. 8, wijst er op terug, niet zonder grievend verwijt, hoe Beverninck zijnen vader, den Burgemeester Booth, de beide handen gedrukt had met de betuiging »*Holland* zal u niet verlaten!" Nog meerderen grond tot bitter beklag had deze provincie, toen zij, na het vertrek der Franschen, zich met het gevaar bedreigd zag van uit de

Unie gesloten en op den voet van een overheerd gewest behandeld te worden, hetwelk alleen door de tusschenkomst van WILLEM III werd verhoed, en doordat de Staten van *Utrecht* zich getroostten eene voor hen zeer nadeelige *Resolutie* aantenemen. — In het breede is hierover in het meermalen aangeh. *Historisch Verhaal* gehandeld, waarin nogtans weder aan al de handelingen en bemoeiingen van den Prins in deze zaak de hatelijkste uitlegging gegeven wordt. Onder de medegedeelde authentieke bescheiden is vooral lezenswaardig, de brief aan hun Hoogmog. Gecommitteerden door HENDRIK VAN MEERKERK, toen deze nevens de andere magistraatspersonen zich in zijne bediening zag geschorst. *Bijlage* C. bl. 135 vgg.

Bl. 13.

(25) *Capitulatie van Utrecht.* — Zie de »Artikelen geaccordeert van den Koning van *Vrankrijk* aan de Provincie *Utrecht* in het *Hist. Verh.* Bijlage A. 2. bij VALKENIER t. a. pl. bl. 630 en in 't *Fransch* in de *Kronijk van 't Hist. Gen.* 1858 bl. 129.

Bl. 13.

(26) *Aardenburg* en *Groningen.* — De verdediging van *Aardenburg*, (25 en 26 Juni) — waarbij eene kleine stad, schier van alle middelen tot tegenweer beroofd, tegenover zesduizend Franschen, met een handvol voetknechten en gewapende burgers, tot tweemalen den storm afsloeg, en den vijand, die alreede een ravelijn bemachtigd had, dáár hield opgesloten en zóó duchtig bestookte, dat hij zich ten laatste op lijfsbehoud overgaf. — verdient onder Nederlands heldendaden te land, vooral ook om de geestkracht en dapperheid, dáár door vrouwen betoond, naast de verdediging van *Haarlem en Alkmaar* geboekt te blijven. Als wapenfeit treedt de inneming van *den Briel* hierbij geheel in de schaduw terug, en alleen de onmetelijke gevolgen, welke hieruit zijn voortgevloeid, vermochten aan deze gebeurtenis eene waarde, eene beteekenis te geven, welke in dit jaar zulk een algemeene nationale feestviering uitlokte en ook ten volle verdiende. — Het beleg van *Groningen* en het opbreken daarvan ligt, door de dáár gehoudene feestviering, met al zijne bijzonderheden nog versch in ons geheugen. Toch

verdient de moedige houding der studenten »dewelken in deze gemeene calamiteit MINERVA quiteerden en MARS provisioneel tot hun Patroon verkozen, en overal waar zij den vijand het naast waren wacht hielden," (VALKENIER, t. a. pl. bl. 783) hier ter plaatse eene bijzondere herinnering.

Bl. 14.

(27) *Hoe veerkracht de algemeene moedeloosheid verving.* — Als eene enkele proeve strekke, dat *Amsterdam*, dat reeds vroeger boven andere steden eene kloeke houding had aangenomen, ter verdediging des lands 60,000 weerbare mannen te samen bracht, en zich sterk achtte des noods een leger van 100,000 man te vormen.

Bl. 14.

(28) *Onaanneembare voorwaarden des vredes.* — Tot de eischen van LODEWIJK behoorde o. a. afstand van *Delfzijl* en twintig dorpen, van de stad en 't graafschap *Meurs*, aan den keurvorst van Keulen over te geven, van wien de Prins van Oranje dat weder in leen zou ontvangen) *Grol*, *Brevoort*, *Lichtevoorde*, *Borculo*, met alles wat er ligt tusschen den *Rhijn*, *Lek* en *Spaansche* Nederlanden, dat aan Frankrijk zoude komen. Zie VALKENIER t. a. pl. bl. 625, en *Daghregister* enz.: »Eischen en conditien waarop de allerchristelijkste Koning zoude consenteeren den vrede met de Staten Generaal der vereenigde Nederlanden aan te gaan." bl. 22. vgg.

Bl. 14.

(29) *Antwoord van den Prins aan* de *Staten en de Engelschen.* — Mr. GROEN VAN PRINSTERER *Handb. der Gesch. van het Vaderland* bl. 507. aant.

Bl. 14.

(30) *Hij* de 22 *jarige jongeling.* — De hier gegevene teekening is voor een deel copie van het beeld, dat MACAULY van hem, bij zijne troonsbeklimming op 37 jarigen leeftijd, maalde. Ik kan mij niet weerhouden deze schoone plaats in het oorspronkelijke te laten volgen. »Both in body and in mind he was older then other men of the same age. In deed it might be said, that he had never been young. — His features were

such, as no artist could fail to seize, and such, as once seen, could never been forgotten. His name at once calls up before us a slender and feeble frame, a lofty and ample forhead, a nose curved like the beak of an eagle, and eyes rivalling that of an eagle in brightness and keenness, a thouhtful and somewhat sullen brow, a firm and somewhat peevish mouth, a cheek pale, thin and deeply furrowed by sickness and by care. That pensive, severe and solemnu aspect could scarcely have belonged to a happy or a good humoured man. But it indicates in a manner not to be mistaken, capaciety equal to the most arduous enterprises and fortitude not to be shaken by reverses or dangers." — *History of England.* Chap. VII. Vol. III. p. 1. *Taugn. Edit.*

Bl. 15.

(31) *Rechten van 't Protestantisme.* — Op des Prinsen schip stond, bij zijnen overtocht naar *Engeland*, het opschrift: »Voor de Protestantsche Religie en de vrijheden van *Engeland. Je Maintiendrai!*" Zie Mr. Groen van Prinsterer t. a. pl. bl. 546, die in zijn *Handboek*, zoowel voor zijn karakter als zijne daden en den blijvenden roem zijner verdiensten eene waardige eerezuil heeft opgericht, bl. 471—486.

DE STAD.

Bl. 15.

(32) *De Koning te Zeist.* — »'s Maandags ging veel volks uit de stad naar *Zeist*, zoo om den Koning als het leger te zien, en zag men den Koning naar en van de Misse gaan en aan tafel zitten eten. Des namiddags kwam de Koning in persoon rondom de stad rijden en de *Weerd*poort ingekomen zijnde reed hij de *Wittevrouwen*poort weder uit." *Daghregister* enz. bl. 20. — »Wij zagen aldaar Zijne Majesteit, die gelogeerd was in de huisinge van de oude Schoutin, en ter misse, en ook ter tafel gaan, waartoe in den boomgaard twee tenten opgespannen waren." Mr. E. Booth t. a. pl. bl. 19, 20.

Bl. 15.

(33) *Gelaat, waarop het zelfbehagen glimlacht.* — Wie de zalen van *Versailles*, voor dat zij in den jongsten krijg tot een *Lazareth* voor gekwetsten werden ingericht, bezocht heeft, herinnert zich het welgelijkend, licht herkenbaar portret des Konings, niet enkel op de talrijke krijgstafereelen, maar ook op de Arcadische landschappen, schier op al de daar ten toon gehangen schilderstukken, te hebben wedergevonden.

Bl. 16.

(34) *Latijnsche verzen.*

»*Ludo vicisti* gentes, *Ludovice*, potentes,
Sic LUDOVICE tibi nomen et omen habes;
Si ludo fortes didicisti vincere gentes,
Quid facies, quando seria bella geris."

Het andere luidde:

»Una dies *Lotharos*, *Burgundos* hebdomas una,
Una tulit *Batavos* luna, quid anno feres?"

beide verzen zijn te vinden bij VALKENIER t. a. pl. bl. 658.

Bl. 17.

(35) *De schoone wandeldreven en lusthoven.* — De beschrijving, welke BURMAN in zijne *Oratie*, niet zonder oratorische of dichterlijke overdrijving daarvan geeft is te *curieus* om haar hier niet te laten volgen: »Habet hoc civitas provinciaque nostra inter non minima sua ornamenta, quod spatiosis amplisque pomariis hortisque luxuriat; quae cum ipsis Adonidis, et Alcinoi et Tantali et Hesperidum hortis, quos fabulae et proverbia loquuntur, certare possent; habet umbriferarum omne genus arborum, multâ et prolixâ seriē dispositos ordines et ambulacra, quae Thessalica Tempe aut Paradisum aliquem exhibent." Bij de schoonheid der landouwen wordt niet minder de gezondheid der lucht geroemd: »Luxurient alii divitiis, nobis Deus salubritatem concesserât," waarop dan, als treurige tegenstelling, na den inval der Franschen, van dezelfde stad en provincie gezegd wordt: »quae nuper paradisi pulcritudinem et amoenitatem suppeditabat, nunc deserti horrorem et asperitatem refert." *Belg. affl.* p. 30 et 31.

Bl. 17.

(36) *Tot de uiterste ellende en armoede.* — Verg. »Getrouw advys aan de oprechte Hollanders, rakende hetgeene gepasseert is in de dorpen van *Bodegraven* en *Swammerdam* en de ongehoorde wreetheden, die de Fransen aldaer gepleegt hebben," bl. 64, 1674. Aan deze teekening beantwoordt geheel de klacht der Staten, in eene Memorie (door den heer EVERHARD VAN WEEDE VAN DIJKVELD in geschrifte gebracht) aan den Markies DE LOUVOIS (*Zie het Extract uit de resolutiën der Staten van Utrecht Jovis* 12/22 Sept. 1672, in de *Preuven* achter bovengenoemd werkje gevoegd bl. 152); en wat dezelfde Staten in hunne *Deductie*, behelzende hun onvermogen tot het opbrengen der quota, in dato 26 Nov. 1674 aan de Staten-Generaal geschreven hebben: »Door welke occupatie alles verlaten, boeren en opgezetenen ten platte lande verjaagd, de huizen en goederen geplondert, al het bestieel geroofd en geruineerd, het koren rijp en onrijp tot voeragie van paarden geëmploijeerd is, 't welk alles de provincie *Utrecht* in één slag deed gevoelen, wat ongeluks zij verder had te verwachten." *Hist. Verh.* Bijlage P. bl. 206.

Bl. 17.

(37) *De Hertog van Luxemburg.* — MONTMORENCY LUXEMBOURG, Pair en eerste christelijke Baron van Frankrijk, Luitenant-generaal van de legers des Konings, gebieder der steden van *Utrecht* en aanhoorige plaatsen; uit de geschiedenis genoegzaam bekend als een der meest beroemde veldheeren van zijnen tijd. In deze periode der geschiedenis verschijnt hij nogtans in een zeer ongunstig licht. De dagorder, dien hij bij het ondernemen van den winterveldtocht aan zijne krijgslieden gaf, zal aldus hebben aangevangen: »Allez mes Enfans! pillez, tuez, violez! brulez, et s'il se peut faire quelque chose de plus violent, et de plus execrable, n y manquez pas!" Hoe vreesselijk zulk eene aanspraak ook luidde, zij was geheel in overeenstemming met de bedreiging des Konings tegen allen, die zich door het doorsteken van dammen en dijken bleven verzetten: »dat zij de grootste en uiterste strafheid van Zijner Majesteits gramschap

èn wapenen, gedurende het overige der campagne zouden komen te ondervinden, en ook als de vorst de wateren zou hebben gangbaar gemaakt, dat Z. M. dan aan de inwoners geen kwartier zou doen geven, maar order zou geven, dat zij geplunderd en verbrand zouden worden. *Daghregister* enz. bl. 21. Dat de schrijver van het »Daghregister" den Hertog geen goed hart toedroeg, blijkt reeds uit deze teekening van zijn persoon: »Hij is klein van persoon, voor en achter gebult, met dikke uitpuilende oogen, waardoor het kwaad, dat hij in 't hart verbergt uitschijnt" (bl. 224). En indien de bijzonderheden, welke dezelfde schrijver aangaande zijn grof onzedelijk gedrag binnen *Utrecht* mededeelt, ten volle waarheid behelzen, dan was dit alles meer dan genoeg om zijn naam en gedachtenis aan de billijke en voortdurende verachting van *Utrecht's* bewoners prijs te geven.

Bl. 17.

(38) *Bodegraven en Zwammerdam.* — Het tafereel van de ongehoorde en onmenschelijke wreedheden, door de Franschen bij het in de asch leggen dezer bloeiende dorpen gepleegd, zooals ons dit in de *Fransche Tirannie* en het *Getrouw advys aan de oprechte Hollanders* voor oogen gesteld wordt, is zoo boven alle verbeelding ijsselijk te noemen, dat het de uitgezochtste martelingen, die onze vaderen onder de Spaansche Tiranny hebben doorgestaan, nabijkomt of nog te boven gaat, en de tooneelen van plundering en moord in het ongelukkige *Woerden*, onder de tweede heerschappij der Franschen aangericht, in verschrikking zeer verre overtreft. Wij zouden daarom onwillekeurig geneigd zijn aan het daar verhaalde geloof te weigeren, indien wij dit niet zakelijk in BURMANS *Oratie* ten volle bevestigd vonden. Bij voorkeur geef ik hier de door hem gegevene beschrijving terug, omdat zich zulke schanddaden nog beter in het Latijn laten lezen, dan dat zij in het Nederduitsch voor aller oog worden bloot gelegd: »Integri illi vici (*Bodegravia Zuadenburgodamumque*), cum aedibus sacris privatisque, unicâ duntaxat exceptâ, flammis hauriebantur, et in miserabiles favillas consedebant. In iis vero evertendis, diruendis, incendendisque ea

crudelitatis edita sunt exempla, ut omnia illorum genera ac modi referri non possint. Vidisses ibi matronas ac virgines, quae istic non vulgaris sunt formae, construpratas in conspectu maritorum parentumque et dein transfossas, aut glacie mersas, alias captivas abductas, infantes, pueros et puellas, quin et integras familias conflagrantibus aedibus inclusas, ignibusque admotas et injectas; cum tam miserabili pereuntium ejulatu,. mulierum vim deprecantium planctu, tot cadaverum, tot corporum, quae semiusta, semilacera, semiviva oberrabant miserabili conspectu, ut ipsa inde delassari potuisset crudelitas; et ipsae infernae Furiae, si, orco aperto, carne vestitae, vicos istos perambulassent, nihil dirius, nihil atrocius excogitare ac designare potuissent.." — *Belg. affl* p. 41. — Hierop hadden dan ook ongetwijfeld de Staten van Holland het oog, toen zij schreven: »De vijanden hebben in Holland en West-friesland brandstichtingen aangerecht, en door vermoorden en verbranden van stokoude luiden, onnoosele kinderen en zuigelingen, en het bedrijven van allerhande ongehoorde en onmenschelijke actiën en wreedheden, zich op zoo barbaarsche wijs gedragen, dat daarvan onder de beschaafde Heidenen, ja onder Tartaren zelfs, bijna geene exempelen gevonden worden." Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER t. a. p. bl. 517 (aant.)

Bl. 18.

(39) *Inlegering bij de aanzienlijken.* — BURMAN *Belg. affl* p. 36: »quin et ea in equorum suorum stabula non raro convertebant." — In het *Getrouw advys* enz. vindt men de ruwheid en vernielingszucht, waarmede de soldaten o. a. in het huis van den Heer VAN WULVEN (van wien eene boete van *f* 6000 werd geëischt), en andere woningen zijn te werk gegaan, in het breede geschilderd. bl. 37 vgg.

Bl. 18.

(40) *Boete van f 50 's daags.* — BURMAN l. l. — Tegen de afwezige regeeringsleden werden nog gestrenger maatregelen genomen: »Z. M. gaf order om alle regeerende Heeren, die zich als nog absenteerden, te doen weten, dat zij binnen den tijd van *tien* dagen zouden moeten wederkomen op confiscatie

van hunne goederen, demolietie van hunne huizen en cassatie van hunne bedieningen." *Daghregister* enz. bl. 40.

Bl. 18.

(41) *Resolutien der Staten.* — Deze resolutiën zijn in hun geheel te lezen in de *Preuven* of authentieke bewijzen achter het *Daghregister* en de *Fransche Tyrannie* gevoegd. Hieruit blijkt, dat de Franschen gedurende hun verblijf binnen *Utrecht* uit de stad of Provincie getrokken hebben *f* 181,800, die zij bij hunne komst in de stedelijke kas vonden, en aanstonds zich toeeigenden; na twee maanden, als schatting tot onderhoud des legers *f* 394,500; over de verdere vijftien maanden tot hetzelfde einde *f* 392,500; van de uitgewekenen tot redemtie van hunne goederen *f* 250,000 en bij het verlaten van de stad en provincie voor brandschatting *f* 450,000; te samen uitmakende eene som van meer dan anderhalf millioen. — Hierbij kwam nog het vierde deel van alle uitgaande en inkomende waren, of de waarde daarvan in geld. Zie de *Deductie* der *Staten van Utrecht* aan de Staten Generaal bij Costerus *Hist. Verk.* Bijlage P. bl. 208, en *Daghregister* enz. bl. 232.

Bl. 19.

(42) De *Intendant* Robert. — Zijn volle naam en titel waren: Louis Robert, Raadsheer des Konings in zijne raden, Intendant van de Justitie, Politie, en Financiën, in al de plaatsen en landen, nieuwelijks door zijne Majesteit op de Hollanders veroverd. (*Daghregister* enz. bl. 99.) De teekening van zijn persoon en karakter is nog veel hatelijker en donkerder gekleurd, en het zondenregister, dat aangaande hem gelicht wordt, nog veel zwarter en uitgebreider dan dat van den Gouverneur Luxembourg. Buiten de hier medegedeelde gezegden van den Intendant (*Getrouw advys* bl. 36) zal hij o. a. nog gezegd hebben »dat hij niet wist wat mededoogen of barmhartigheid te zeggen was." (*Dagh.* bl. 52) en bij het invorderen der laatste brandschatting, »dat hij heel goed wist, dat de Utrechtenaars geen geld hadden, maar dat hij toch, zoo waar als er een God in den hemel leeft, geld wilde hebben, al zouden zij het met hun bek (sic!) uit de steenen bijten." »De Franschen

zelven (lezen wij in de *Fransche Tyrannie* bl. 47) schromen niet te erkennen, dat deze Intendant bekwaam en machtig is om den Hertog van ALVA in het getal der Heiligen te doen plaatsen;" en, luidt deze vergelijking wat heel sterk, wij mogen toch met de meeste gerustheid er bijvoegen, dat de Prefecten onder de latere Fransche heerschappij zooals een DE STASSART en DE CELLES, hoe gehaat zij zich ook door hunne plaag- en schraapzucht bij de burgerijen gemaakt hebben, bij ROBERT vergeleken, als heiligen verschijnen moeten.

DE KERK.

Bl. 20.

(43) *Inwijding van den Dom.* Reeds op Vrijdag 21 Juni, ouden stijl, was men begonnen de Mis op het St. Janskerkhof te vieren, doch verder bleef de dienst aldaar gestaakt. Tegen het eind der volgende week liet de Cardinaal de BOUILLON aan de Burgemeesters uit naam des Konings aanzeggen, dat de R. K. den Dom zouden nemen tot hun gebruik. De hier gegevene beschrijving der inwijding is ontleend aan het veel uitvoeriger verhaal daarvan in het *Daghregister* bl. 40 vg. De namiddag predicatie werd uitgesproken door ABRAHAM BRIENEN, wiens naam in dit Dagverhaal bij herhaling voorkomt; over wien vergeleken kan worden v. HEUSSEN in *Batavia Sacra* (nederd. vert.) dl. III bl. 412.

Bl. 20.

(44) *Ruim tachtig jaren daaruit verbannen.* — Bij den beeldstorm in 1566 bleef de Domkerk verschoond, en de Roomschgezinden behielden nog een geruimen tijd het rustig bezit hunner vijf kapittel kerken (*Dom*, St. *Jans*, *Marie*, St. *Pieter* en *Oude Munster*) maar in 1684 werd die beeldstorm vernieuwd; en van nu af werd de openbare R. C. eeredienst daar gestaakt en opgeheven. In de maand Juli deszelfden jaars werd hierin het eerst door Hervormde Predikanten gepreekt, hetwelk hun nogtans schoorvoetend door den Magistraat werd toegestaan.

De rasgevolgde dood van den laatsten aartsbisschop FREDERIK SCHENK VAN TAUTENBURG maakte van zelfs aan de tegenworsteling een einde, en de 130ste Psalm, in het kreupelrijm van DATHEEN, bij zijne begrafenis in de Domkerk, door de menigte aangeheven, klonk als het grafied der Roomsche eeredienst aldaar. Zie H. J. ROYAARDS: *Geschiedenis* der *Hervorming in de Stad Utrecht, Leiden*, 1847. bl. 189, 203, 208, 212, 216, en onder de *Bijlagen: het raadbesluit omtrent het prediken in de Domkerk* bl. 315, en Mr. B. J. L. DE GEER VAN JUTPHAAS: *De Dom van Utrecht*, eene voorlezing met eenige aanteekeningen. *Utrecht*, KEMINK EN ZN. 1866 bl. 40.

Bl. 20.

(45) *De zuilengang en de Academie-gebouwen door de Roomschen begeerd.* — Dat die eisch van de zijde der Roomschgezinden ernstig genoeg gemeend was, blijkt uit het aangeteekende in de geschrevene *Acta Senatus Academici*, waarvan mij de inzage verstrekt werd. »Non diu post lis mota est a Pontificiis, qui templum majus occupaverant; illi enim praetendebant Academiae porticus et auditoria ad suum pertinere templum; quo audito senatus est convocatus, ac decretum, ut Rector adiret Ampliss. Curatores ac rogaret, ut pro Senatu Academico apud Praefectum civitatis aliosque vellent intercedere, quod et sollicite fecerunt et obtinuerunt." — *Acta Acad. Ultrajectinae ab* A. 1641—1684, fol. 253.

Bl. 21.

(46) *Academieplein.* — *Kerkhof voor Fransche krijgslieden.* — Zie het *Daghregister* enz. bl. 49, waar, met eene nauwkeurige beschrijving van al de kerkplechtigheden, welke daar bij plaats hadden, verhaald wordt, hoe het lijk van een Fransch officier naar het plein der Academie gedragen en aldaar begraven werd.

Bl. 21.

(47) *Kerken tot magazijnen gebruikt.* — »Zelfs willen zij (de Franschen) niet toelaten, dat te *Utrecht* in de St. *Nicolaas*kerk gepredikt wordt, en hebben van eenige andere kerken hunne magazijnen gemaakt." *Getrouw Advys* enz. bl. 54.

Bl. 21.

(48) *Schrijven van* Lodewijk *aan de Roomsche Hoven.* — Zie Mr. Groen van Prinsterer t. a. pl. bl. 500.

Bl. 21.

(49) *De kerk te Rhenen.* — De Staten van *Utrecht* beriepen zich in hun schrijven aan hunnen afgevaardigde naar *Parijs*, daarom ook op dat klein getal Roomschgezinden te *Rhenen*, om al het harde te doen uitkomen, dat er voor de Hervormden in lag, dat dezen ook dáár zich hun kerkgebouw zagen ontnomen.

Bl. 21.

(50) *Buiten voorkennis en bewilliging des Konings.* — In de *Instructie* voor den Heer Jan Louis Godin, Heer van *Maarssenbroek*, gedeputeerde van de Staten van *Utrecht* bij zijne allerchristelijkste Majesteit, leest men het volgende: »En dewijl men verstaan heeft, dat men de bezitting van de *Dom*kerk en van de groote kerk te *Amersfoort* aangetast heeft »zonder bevel of bewilliging des Konings" zoo zal hij trachten te vernemen, of er goede hoop op een gewenschten uitslag zou bestaan, in geval men Z. M. ootmoedig verzocht, dat de gezegde kerken aan de Gereformeerden hersteld mochten worden, onder bijgevoegde verklaring, dat men in de twee genoemde steden in de plaats daarvan eene andere kerk zou inruimen." — Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat dit verzoek, indien het werkelijk in dier voege tot den Koning is gekomen, zonder eenige uitwerking is gebleven.

Bl. 22.

(51) *De intentie des Konings.* — In de »Eischen en Conditiën waarop de Koning zou consenteren den vrede met de Staten aantegaan," luidde het *tweede punt:* »Dat in het toekomende door de geheele Vereenigde Provinciën niet alleen een volkomen vrijheid, maar ook een openbare exercitie van de R. K. Apostolieke Religie zal wezen, zoodat in alle plaatsen, waar meer als één kerk zal zijn, één aan de Katholieken zal worden overgegeven; dat het hun mede toegelaten zal worden, één te mogen bouwen binnen de plaatsen, waar er geen zal wezen." Deze eisch, hoe redelijk en billijk in het licht onzer

tegenwoordige staatsregeling beschouwd, hief het beginsel eener staatskerk op, maar behelsde altijd nog minder dan de R. K. in de overheerde gewesten zich daadwerkelijk hadden toegeëigend.

Bl. 22.

(52) *Poging om de Jacobikerk te bemachtigen.* — »Op Donderdag 25 Juli (St. Jacobsdag) wilden de Roomschen de St. *Jacobs*-kerk innemen, als waaraan zij bezig waren met hamers, breekijzers en andere instrumenten, om de deuren open te breken. Doch zulks werd hun door de Gereformeerden, die in menigte op de been kwamen, belet. Des nachts te twaalf ure, tusschen Donderdag en Vrijdag, hadden zij weder een aanslag daarop, doch alzoo op last van den Gouverneur rondom de kerk ruiters gezet waren, werd hun dessein weder gestuit." *Daghregister* enz. bl. 51.

Bl. 23.

(53) *'t Sacrament naar 't Gasthuis gedragen.* — »Dingsdag 25 Juli werd het Sacrament naar 't Ziekengasthuis gedragen, en sommige voorbijgangers het niet willende groeten, werden *lustig* geslagen en gedreigd in 't water geworpen te worden. Ibid. bl. 20. »Woensdag 30 Oct. is een Concilie gehouden in den *Dom*, en ordoneerde de Bisschop, dat de Heeren, die tot hiertoe op zijn wereldsch gekleed hadden gegaan, hun geestelijke kleeren zouden hebben aan te doen en dat het sacrament voortaan publiek naar de zieken zou worden gedragen." Ibid. bl. 100. De ergernis hierdoor ontstaan, gaf aanleiding tot beklag der Staten bij den Koning: »Men voert de ceremoniën der R. K. in en ook buiten den omkring van den *Dom* en over straat. — De Hostie is niet alleen in 't openbaar over de straat gedragen, maar men heeft ook burgers, professie van de Gereformeerde godsdienst doende, willen dwingen daarvoor nederteknielen. Ibid. bl. 111.

Bl. 32.

(54) *Processie in den Dom.* — »Dinsd. 20 Aug. werd de processie in den *Dom* gehouden, nadat men eerst den Gouverneur verzocht had, haar publiek te doen plaats hebben, 't welk werd afgeslagen." Ibid. bl. 68.

Bl. 23.

(55) *Maria hemelvaart.* — »Woensdag 14 Aug. werd door eenige Katholieken aan den Gouverneur verzocht, dat, dewijl de dag daaraan zóó heilige dag zou wezen, de Gereformeerden geconstringeerd mochten worden om hunne huizen dicht te houden, dat nogtans geweigerd werd." Ibid. bl. 66. — De Gouverneur (*v. Luxemburg*) die hierin even als vroeger bij den voorgenomen storm op de *Jacobi*kerk, blijken van loffelijke onpartijdigheid of rechtvaardigheid gaf, schijnt buitendien geen groot vriend der geestelijkheid geweest te zijn. Wij vinden althans van hem verhaald, dat hij eens vernomen hebbende, hoe een priester heftiglijk tegen het vloeken, dobbelen en andere zonden der Fransche soldaten had uitgevaren, driftig geantwoord hebbe, dat hij zelf des anderen daags in het sermoen zou komen, en dat, zoo de Paap (sic!) weder op dien tekst kwam, hij hem het zwijgen zou opleggen, of met den arm van den stoel zou halen." *Getrouw advys* enz. bl. 53.

Bl. 23.

(56) *Openbare processie op Sacramentsdag.* — Van deze processie wordt wederom eene allernauwkeurigste beschrijving in het meermalen aangeh. *Daghregister* gegeven, bl. 197 vgg. Hierbij is eene uitslaande plaat gevoegd, welke van het geheel eene zeer getrouwe en duidelijke voorstelling geeft, en, gelijk dit werkje zelve zelden voorkomt, naar mij verzekerd is geworden, nergens daarbuiten wordt aangetroffen, zoodat deze afbeelding zekere historische waarde en beduidenis bezit.

Bl. 24.

(57) Johannes van Neêrcassel. — De naam van dezen Bisschop heeft in de Kerkgeschiedenis van Nederland een te goeden klank, dan dat wij hier niet, aangaande zijn leven, zijne verrichtingen en zijn karakter in eenige bijzonderheden zouden treden. Hij was te *Gorkum* in 't j. 1623 geboren. Hij had te *Leuven*, *Parijs*, *Saumur* en *Mechelen* zijne opleiding tot geestelijke ontvangen en ontving in het j. 1662, onder den titel van Bisschop van *Kastorie* te *Keulen* de Bisschoppelijke wijding. Tegelijk werd hij als *Pauselijk Vicaris* der Vereenigdé Neder-

landen met het bestuur van het Aartsbisdom van *Utrecht* belast. Die keus was geheel overeenkomstig den wensch der Utrechtsche Capittelheeren, en ook die van *Haarlem* hadden met blijdschap zijn gezag erkend. De toestand, waarin de Roomsch-katholieken hier te lande verkeerden, gedoogde niet, dat hij duurzaam zijnen zetel te *Utrecht* vestigde, maar weinige dagen na den intocht der Franschen kwam hij gelijktijdig met den Hertog van *Orleans*, den Aartsbisschop van *Rheims*, en den Cardinaal DE BOULOGNE in de stad (BOOTH t. a. pl. bl. 17). Tijdens het verblijf der Franschen predikte hij meermalen in de Domkerk. Hij behandelde dan ook de voornaamste geschilpunten des geloofs, en zijne welsprekendheid lokte doorgaans eene talrijke schare (waaronder ook Protestanten zich lieten vinden) onder zijn gehoor. Hij vergezelde den Heer VAN MAARSSENBROEK naar *Parijs*, om verzachting en verlichting van de knellende lasten te vragen, die met gelijke zwaarte Roomschen en Onroomschen drukten. Men stelde zich juist om de godsdienst die hij beleed veel van zijnen invloed voor. Toen deze zending mislukte, schreven sommigen dezen uitslag mede aan den tegenovergestelden invloed toe, dien hij hierbij zou hebben doen gelden. Voor dit vermoeden bestaat geen genoegzame grond. (Zie BOOTH t. a. pl. bl. 42 en het aangeteekende ald.) Veel meer schijnt NEÊRCASSEL zich in hooge mate de achting zijner stadgenooten, Protestanten en Katholieken, verworven te hebben, gelijk hij dan ook bij herhaling aan het stedelijk bestuur de verzekering gaf, zijne predicatien daar henen te zullen richten, om het volk in rust te houden. (BOOTH t. a. pl. bl. 106.) In weêrwil hiervan achtte hij na het vertrek der Franschen, bij de opgewondenheid der gemoederen, een langduriger verblijf te *Utrecht* niet verkieslijk of raadzaam. Hij koos het kleine stadje *Huissen* bij *Arnhem*, dat toen nog, gelijk lang daarna, tot *Cleefsland* behoorde, tot zijne woonplaats, waar hij van nabij het oog op het hem toevertrouwde Bisdom kon blijven houden. Bij monde en geschriften bleef hij met gemoedelijken ijver en trouw de belangen der Katholieken in *Nederland* behartigen, totdat hij, op eene herderlijke

bezoekreize, die hij aan een aantal zijner gemeenten bracht, te *Zwolle* krank werd en den 6[de] Juni des j. 1686 ald. overleed. Zijn lijk werd naar de *Glaan* aan de *Munstersche* grenzen overgebracht. — (Zie zijn uitvoerig levensbericht en tegelijk de lofverheffing zijner verdiensten in van Heussen's *Batavia Sacra* dl. III. bl. 405—455, Nederd. vert.). Ook de Hoogl. de Geer heeft t. a. pl. bl. 44 vg. aan zijne deugden recht laten wedervaren, maar hoogst lezenswaardig is bovenal wat Dr. R. Bennink Janssonius in zijne zóó belangrijke *Geschiedenis der oud-Roomsch-katholieke kerk in Nederland* bl. 118—155, omtrent Neêrcassel heeft medegedeeld. Wij leeren hem hieruit kennen als een der waardigste vertegenwoordigers van de Bisschoppelijke Clerezy, die hoewel hij het vermeed, den titel van Aartsbisschop aantenemen, toch de rechten van het Capittel te *Utrecht* moedig gehandhaafd heeft; als een man van gemoedelijke en onbekrompene vroomheid en heldere inzichten, wiens schriften een zeer voortreffelijken geest ademen. Hieronder munt boven al zijn werk over *de boetvaardige liefde* (*Amor poenitens*) uit, waarin hij onder andere misbruiken of dwalingen ook de verderfelijke zedeleer en praktijken der Jezuiten manmoedig bestreed. Geen wonder dat de Jezuiten zijne bitterste vijanden waren. Ook hij werd van *Jansenisme* beschuldigd. Maar hij wist zich van die blaam, even als later van de beschuldiging te zuiveren, als zoude hij, bij het plan om de van geboorte uitlandsche priesters, na 1685, te verwijderen, met de Overheid en de Staatskerk hebben geheuld. Toch gelukte het aan zijne vijanden, bij Pauselijk decreet, de veroordeeling van zijn boek te bewerken, »totdat het zou verbeterd zijn." IJveraar als hij was voor het Katholieke geloof, betoonde hij zich niet minder gehecht aan zijn vaderland, en alzoo van geheel anderen geest bezield te zijn, dan waarvan anderen onder zijne geloofs- en stadgenooten, bij deze Processie, hebben doen blijken.

Bl. 24.

(58) *Latijnsche versregels uit Kerkelijke hymnen* — In de Lijnmarkt was een der huizen zeer kostelijk versierd. Boven de

deur stond een Christusbeeld hangende aan het kruis, en boven het kruis het wapen van Frankrijk met dit opschrift:

ô Salutaris Hostia,
In quâ confidit Francia!
Spes unica fidelium,
Da robur, serva Lilium!

Daghregister enz. bl. 200. — Men herkent hierin aanstonds het gedeelte van een kerklied, op den rythmus der oud-Ambrosiaansche Hymnen, maar naar de tijdsgelegenheid dus gewijzigd of verwrongen. In het *Katholisches Gesangbuch* CANTATE! van HEINRICH BONE *Mainz* 1847 *s.* 421. heb ik het oorspronkelijke, maar, naar eene andere lezing of redactie van dit lied, dus teruggevonden:

ô Salutaris Hostia,
Quae coeli pandis ostium,
Bella premunt hostilia,
Da robur, fer auxilium!

Als een der strofen, die bij het opheffen van den Monstrans plachten gezongen te worden. Vermoedelijk heeft hier in het kerklied in plaats van *Francia*, *anima* gestaan, en heeft men, om hulde te brengen aan het vorstelijk stamhuis der *Bourbons* het *fer auxilium!* in *serva Lilium!* veranderd.
Bl. 25.

(59) *Opschriften ter eere des Konings* — Aan het einde van de Domsteeg voor het huis van een daar wonenden Apotheker stond eene groene poort, waar boven in gouden letteren het bekende I. H. S. en daaronder drie vergulde leliën met het bijschrift: *A la gloire de Dieu et á l'honneur du Roi!* — Op de brug voor de Heerenstraat stond mede eene poort, die aan weërszijden het wapen van Frankrijk en in gouden letteren het opschrift droeg: *Vive le Roi!* — Voor het huis van een Wijnhandelaar bij 't St. Janskerkhof werd het wapen van Frankrijk door Engelen omhoog geheven, en daaronder stonden de reeds aangehaalde woorden: *Iö* LUDOVICUS *triumphat! Daghregister bl.* 199, 200.

Bl. 26.

(60) *Die ruim hun aandeel aan den druk der tijden hadden.* — Onder de weggevoerde gijzelaars zullen wij aan het slot dezes verhaals niet minder dan drie Predikanten ontmoeten. Welk eene vermindering hunne reeds karige bezoldiging heeft ondergaan, blijkt uit een schrijven van de Vroedschap der stad, waar bij hun deze inkorting werd aangekondigd, te lezen in de *Annotata* op de *Oratio* JOD. HERINGAE El. f. *de auditorio acad. Rhenotraj. variam olim fortunam experto, nunc praesenti ejus condioni adaptato*" p. 171. in de *Annales Acad.* a. 1824—1825; welke niet enkel voor dit gedeelte der geschiedenis, maar over het geheel voor eene toekomstige geschiedenis onzer Hoogeschool, alsmede voor de latere tijdperken der Kerkgeschiedenis van *Nederland* zeer schatbare bijdragen en bouwstoffen bevat. Bl. 26.

(61) *In de uren des avondgebeds.* — Op 30 Oct./9 Nov. is een avond gebed bij de Gereformeerden begonnen, twee maal ter week als des Woensdags en Vrijdags in de Buurkerk." *Daghregister* bl 109.

Uit de geschrevene *Acten van den Utrechtschen Kerkeraad* heb ik gezien, dat de avondgebeden even als de maandelijksche vast- en bededagen, zooals die wegens den nood der tijden door de Staten Generaal vroeger waren uitgeschreven, sedert 20/30 Juni 1672, »wegens de consideratie dat deze provincie nu met Z. M. van *Vrankrijk* was vereenigd en daardoor den vrede bekomen had" volgens eene resolutie van de Vroedschap der stad *Utrecht* waren afgeschaft of gesuspendeerd geworden. Bl. 26.

(62) *Waarschuwingen der Predikanten.* — Wij willen geenzins beweeren, dat deze in hunne uitlatingen tegenover de Roomschgezinden, altijd binnen de grenzen der gematigdheid zijn gebleven. Wij vinden althans reeds op 15 Juli 72 bij BOOTH t. a. pl. bl. 24 aangeteekend: »Is den predikanten aangezegd, wat omzichtig te willen zijn in hunne predicatiën, van ook de Roomsch-Katholieke Religie met niet te odieuse en scherpe invectiven op den stoel aan te tasten."

Bl. 26.

(63) WITSIUS *in zijne boetpredicatien.* — aangeh. door Mr. GROEN VAN PRINSTERER t. a. pl. bl. 492, die uit den zelfden schrijver er nog bijvoegt: »Vele predikanten, voorheen ijverloos, droegen meerdere zorg voor hunne gemeenten, waren naarstiger in het dienstwerk en stichtten door onderwijs en voorbeeld."

DE HOOGESCHOOL.

Bl. 27.

(64) *Voetiaansche* en *Coccejaansche twisten.* — Meer dan ééne bijdrage tot de nauwkeurige kennis van dien strijd zou er nog aan de geschrevene *Acta van den academischen Senaat* te ontleenen zijn. O. a. vond ik daarin — wat als eene proeve kan gelden, welk een levendig aandeel ook de studenten aan dien strijd hebben genomen — een zeer breedvoerig verslag van het gebeurde en verhandelde, naar aanleiding van een geschrift van zekeren MATTHEUS GRATFORD *Scoto Brittanus*, die hoewel student zijnde »de stoutigheit" gehad had eene *Exercitatio Apologetica* te laten drukken en uitgeven, waarin hij zich de heftigste uitvallen tegen FRANCISCUS BURMAN veroorloofd had, en al degenen, die, even als deze, het waagden van de gestrengste opvatting eenen verplichte zondags of sabbathsviering te verschillen, voor *Socinianen*, *Anabaptisten*, *Enthusiasten*, *Libertynen*, *Atheisten*, overloopers tot het legerkamp der goddelooze bestrijders van Christus, had uitgemaakt. Op aanzoek van den academische senaat werd dit geschrift door de stedelijke overheid weder onderdrukt; al de verspreide exemplaren werden zoo veel doenlijk opgehaald, en de student zelf werd voor zijne »stoutigheit" hard genoeg gestraft, daar hij zijn *Consilium abeundi* ontving. — Dit viel voor in 1669.

Acta Academiae Ultrajectinae ab. a. 1641 ad. a. 1684. fol. 239 sqq.

Bl. 28.

(65) *Rede van* VOETIUS *bij de stichting der Hoogeschool.* — »*Sermoen van de nuttigheid der Academiën en scholen, midsgaders*

der wetenschappen die in de dezelve geleerd worden, gedaan in de *Dom*kerk den 13/23 *Martii* 1636, waarachter een lijst gesteld is van alle de academiën, en meest vermaarde Illustre scholen in het christenrijk." *Utr.* 1664, Amst. en Utr. 1736 met eene levensbeschrijving van VOETIUS door LE LONG. — Eigenlijk was VOETIUS reeds twee jaren vroeger, voor dat de Utr. Illust. school tot eene academie verheven werd, tot Hoogl. in de Godgeleerdheid en Oostersche talen aangesteld.

Bl. 28.

(66) VOETIUS' *Dankrede — Over het verlaten der Domkerk door de Paapschen;* uitgegeven of herdrukt bij het honderdjarig jubilé te *Utrecht*. Zie GLASIUS *Godgeleerd Nederland* dl. III bl. 540.

Bl. 28.

(67) *De Kerkgeschiedenis aan* BURMAN *opgedragen*. — Zijn voorganger in dit vak was de Hoogl. LUDOVICUS WOLZOGEN, die in Oct. 1670 van hier naar het *Athenaeum Illustre* te *Amsterdam* werd beroepen, en dáár in 1690 overleed.

Bl. 28.

(68) *In het koor der Domkerk*. — Bij de eerste inrichting der Academie werd het koor van de Domkerk voor het houden van *Oratiën*, promotiën en andere Academische plechtigheden afgestaan, daar de *auditoria* (het groote was toen veel kleiner dan thans) daartoe niet ruim genoeg werden bevonden. Zie Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH: *Herinneringen uit het verledene* ter inleiding op het *Gedenkboek van het tweede eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool. Utr.* 1837. De Hoogl. HERINGA in zijne bovenaangeh. en nog meermalen aan te halen *Oratio de auditorio* etc. van dit zelfde gebruik gewag makende voegt er bij, dat de Latijnsche redenaar, meermalen door al het geschuifel der vele nieuwsgierigen, die zich rondom in het ruime gebouw bewogen, kwalijk verstaan kon worden.

Bl. 29.

(69) BURMAN'S *dood*. — Hij was te *Leiden* geb. in 1632 en overleed 12 *Nov.* 1679. — GRAEVIUS, die in eene lijkrede eene waardige hulde aan zijne verdiensten bracht, schreef hierover aan HEINSIUS, dat het der Hoogeschool hoogst moeilijk zou

vallen zijn verlies vergoed en een hem waardigen opvolger te vinden. Verg. Dr. GLASIUS in het aangeh. werk *ad vocem.*

Bl. 29.

(70) ESSENIUS *de lijkredenaar van* VOETIUS — ESSENII *Oratio funebris* GISBERTI VOETII. *Ultraj.* 1677.

VOETIUS is 1 Nóv. 1676 in 88 jarigen ouderdom gestorven. Wel mocht de Hoogl. VAN OOSTERZEE de benaming van *the iron Duke*, aan den Hertog van WELLINGTON toegekend, mede op VOETIUS van toepassing rekenen. Zie zijn zeer lezenwaardig artikel in HERZOG's *Real Encyclopaedie:* VOETIUS *und seine schule.* Over ESSENIUS, die weinige maanden later, 18 Mei 1677, overleed en diens geschriften verdient wederom Dr. B. GLASIUS in zijn *Godgeleerd Nederland*, *ad vocem*, vergeleken te worden.

Bl. 29.

(71) JO. GE. GRAEVIUS. — werd in Jan. 1632 te *Naumburg* geb., in 1661, als Hoogl. in de Geschiedenis en Welsprekendheid, herwaarts beroepen, en stierf 11 Jan. 1703. Zijne wijd verspreide schriften op Historisch-Litterarisch gebied hier onvermeld latende, teekenen wij alleenlijk hier aan, dat hij onderscheidene *Acad. oraties* gehouden heeft, die voor onze Vaderlandsche Geschiedenis belangrijke bijdragen behelzen, als, bij de overwinning op de Engelschen behaald in 1666; bij het bezoek van WILLEM III in deze stad in 1674; bij diens overtocht naar *Engeland* in 1689; bij den dood van Koningin MARIA in 1695, en bij den dood van WILLEM III in 1702. Zie HERINGA in zijne *Oratio* p. 131. sq.

Bl. 29.

(72) JOHANNES DE BRUYN — geb. te *Gorcum* 1620 — Hoogl. alh. 1652, overl. Oct. 1675. Als assessoren waren hem toegevoegd G. VOETIUS, ANT. MATTHAEUS en HENR. REGIUS. *Acta Acad. Ultraj.* fol. 253.

Bl. 29.

(73) *Late overdracht van het Rectoraat.* — Dit blijkt uit het *Extract der Resolutie* van *de Vroedschap der stad Utrecht*, medegedeeld in de bovengen. *Acta* fol. 256. — In het *Album Acad. Ultraj.* ab. a. 1636 ad a. 1685, heb ik bevonden, dat er gedu-

rende dit tweejarig Rectoraat slecht *twee en twintig* studenten zijn ingeschreven, waarvan er nog *zeven* te *Utrecht* te huis behoorden.

Bl. 30.

(74) *Auditorium majus sive Theologicum.* — Dat het groote auditorium oudtijds dien naam heeft gedragen, zien wij o. a. uit het titelblad van BURMAN's eerste oratie, als uitgesproken in *Acroaterio Theologico*. De Hoogl. HERINGA l. l. p. 119 leidt hieruit af, dat de Professoren in de Godgeleerdheid dáár gewoon waren hunne lessen te geven. Intusschen werd dit lokaal bij afwisseling ook door de Hoogl. in de Rechtsgeleerdheid tot hetzelfde doel gebruikt.

Bl. 30.

(75) *Het auditorium een pakhuis of bergplaats van meel.* — De schrijver van het *Getrouw advies* zegt hiervan: »men moet bekennen dat zij (de Franschen) de Professoren in hun fonctie niet storen, maar zij hebben de Academie zelfs tot een korenschuur gemaakt." bl. 55. In de geschrevene *Acta van den Acad. Sen.* l. l. wordt hiervan gezegd, dat de: »de Praefectus rei frumentariae currentibus feriis Auditoria et porticus Academiae frumento et farinâ repleverat." GRAEVIUS in *Oratione de Palladio Trajectinorum* drukt zich veel sterker uit; Vis enim hostilis, quae late tenebat omnia, haar ipsa acroateria *in pistrina* verterat." Een weinig verder beschrijft hij de Academiegebouwen in die dagen als »in militaris commeatus horrea conversa". Ik heb in de door mij gegevene voorstelling het woord *pistrinum* zóó getrouw mogelijk vertolkt, maar ben toch verplicht te doen opmerken, dat dit woord, hetwelk niet zonder bittere *Ironie* was gekozen, wel zeker niet in zijne gestrengste beteekenis zal moeten gehandhaafd worden, en dat allerminst hier, zoo als de *Lexicographen* bij dit woord opgeven, aan eene plaats moet gedacht worden, waar het meel niet enkel gebuild, maar ook gekneed en gebakken werd. HERINGA, die de plaatsen bij GRAEVIUS in haar geheel mededeelt, heeft mede opgemerkt dat de Redenaar, om aan zijne verontwaardiging ten volle lucht te geven, ook in het vervolg zich zekere oratorische overdrijving veroorloofd heeft. Zie de *Orat. laud.* p. 166.

Bl. 30.

(76) *Vijfhonderd zakken meel.* — Ook dit is *Historisch* »Woensdag 20 Juli zijn weder honderd wagens met meel hier gepasseerd, waarna 500 sakken in d' Academie bij de andere geleit werden." *Daghregister* enz. bl. 46.

Bl. 30.

(77) *Fouragie des legers.* — In de *Herinneringen uit het verledene* van Mr. L. Ph. C. van den Bergh bl. 13. wordt gezegd, dat de Franschen de Academie gebouwen tot schuren en *stallen* gebruikten. Dit laatste heb ik nergens teruggevonden. Ik vermoed, dat de plaats bij Burman, waar deze over de inkwartiering bij de aanzienlijken spreekt, tot deze voorstelling aanleiding heeft gegeven, en daarom gemeend het bij de meer algemeene uitdrukkingen, die ik hier gebezigd heb, te moeten laten.

Bl. 31.

(78) *Het kleine Auditorium.* — Men denke hierbij niet aan hetzelfde lokaal, dat thans daaronder verstaan en ook wel de *Hungaarsche* kerk genoemd wordt. Het *auditorium minus* sive *Philosophicum* besloeg vroeger een deel der ruimte, welke thans door het grootere Auditorium wordt ingenomen, waarvan het door een muur was afgescheiden. Het *Auditorium tertium* sive *superius*, dat wij thans het kleine Audit. noemen, werd in 1644 er bijgebouwd. Het gebruik, dat aldaar voor of door Hungaarsche studenten, elken zondag ten elf ure, in de Latijnsche taal eene godsdienstoefening gehouden werd, is van veel latere dagteekening, blijkens de daartoe verleende vergunning van de Vroedschap der stad van 30 Nov. 1722. Zie Heringa l. l. p. 12, 119, 128, 130.

Bl. 31.

(79) *Besluit van den Academischen Senaat.* — »Decretum tum est, ut in posterum non minus tempore feriarum, quam aliàs, lectiones publicae continuarentur, ut ista ratione occasio praescinderetur iterum Academiam occupandi." *Acta Acad. Ultraj.* fol. 253.

Bl. 31.

(80) *Verzoekschrift der Professoren.* — Het staat te lezen bij

Heringa l. l. p. 170; zij gronden hun verzoek daarop o. a. »dat de Professoren in den tijd van twee jaren of langer op hunne tractementen zeer weinig hebben ontvangen, en God de Heer nu genadiglijk zoodanige verlossing en herstelling gegeven heeft." — En dat zij te dien aanzien nog niet op veel verbetering konden hopen, blijkt uit een kennisgeving des stedelijken bestuurs: »de Vroedschap bemerkende, dat stadt's Comptoir zeer is verachterd door den drukkenden oorlog, heeft verstaan, dat de Tractementen der Professoren zullen worden verminderd naar bevinding van den staat, door commissarissen te formeeren". XI *Maji* 1674. Ibid. p. 171.

Bl. 32.

(81) *De Franschen met de muizen vergeleken:* — Graevius, na zich in eene *Ep. ad* Nic. Heinsium d. 5 Sept. 1673, beklaagd te hebben, dat de muizen zijne boeken doorknaagden, vervolgt alzoo: »Mures illi (sc. Franco galli) male pereant, qui nec nostris fiscis, nec penori, nec ipsis libris parcunt." Ibid. p. 176.

Bl. 32.

(82) *Het nijpendste broodsgebrek.* — »Nobis nihil hic perditius, nihil miserius. Omnia sunt exhaustissima," — en een weinig vroeger: »Sin is fuerit rerum temporumque cursus ut haec acerbitas diutius nos pressura sit — circumspiciendus erit aliquis abditus sinus, in quem ante hiemem nos recipiamus, ne incdia et miseriis conficiamur." Ibid. p. 175.

Bl. 33.

(83) *Zooals* Graevius *klaagde.* — »Dilapsa erat nobis Musisque dedita Juventus; ipsae Musarum voces prae armorum strepitu non audiebantur; vastum erat ubique silentium: omnia perculsa et prostrata jacebant." Graevius *in Oratione in Nat. quinquag. Academiae Rhenotraj.* 1686.

Bl. 33.

(84) *De Bibliotheek en kleederen van twee studenten verkocht.* Het hier verhaalde staat in de geschrevene Handelingen van den Senaat woordelijk aldus vermeld: »D. 14 Februari 1673. Cum D. Boevius apud Rectorem quereretur, quod Regis aera-

rio Praefectus duorum studiosorum, qui in ipsius aedibus antea commorati erant, nunc autem in Hollandiam confugerant, bibliothecam aliamque supellectilem fisco addixisset, cum studiosi isti plus ipsi deberent, quam horum omnium pretium valeret, et rogaret ejus intercessionem: convocato super isto negotio Senatu academico judicavit rem referendam esse ad Senatum Urbanum, quod et factum est. Is vero rem istam cum dicto Praefecto disputandi auctoritatem dedit Senatui Academico. Ea propter Sen. Acad. deputavit Rectorem cum D. DIEMERBROECKIO et GRAEVIO ut Prefectum adirent ac motivis et rationibus quibuscunque cum *viva voce* tum per *libellum supplicem* conarentur eum a sententiâ suâ dimovere. Verum isti nihil obtinere potuerunt; respondit enim Praefectus sibi a Rege in mandatis datum esse, ut omnium eorum, qui ad hostes confugissent, atque inter eos versarentur, bona quae deprehendere poterat, confiscaret. *Acta. Acad. Ultraj.* fol. 254.

Bl. 33.

(85) *De dagen der Hoogeschool geteld.* — »Nondum triennium effluxit, cum ab omnibus haec Academia haberetur conclamata. — Nemo Academiam superfuturam existimabat." GRAEVIUS in *Orat. de Pall. Traj.* p. 283. — »Op het behoud der Hoogeschool (schrijft de Hoogl. BOUMAN, in de feestrede door hem op het tweede Eeuwfeest uitgesproken) durfde, naar de de onwraakbare verklaring van een beroemden ooggetuige (hij bedoelde den Hoogl. GRAEVIUS), niemand meer hopen, want zóó diep waren de zaken der stad vervallen, dat naar men meende geen tijdverloop van vele jaren dat herstellen kon." *Gedenkboek* enz. bl. 100.

Bl. 33.

(86) *Naar het voorbeeld van één hunner.* — Den Hoogl. GERARDUS DE VRIES, die, toen de meeste studenten deze Hoogeschool verlieten en naar *Leiden* vertrokken, en hem aldaar de eervolle betrekking van Regent van het *Staten Collegie* werd aangeboden, mede derwaarts vertrok, maar reeds in *Sept.* 1674, toen hij hier andermaal als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte werd beroepen, naar *Utrecht*, de stad zijner geboorte, weder-

keerde. Later werd hij (1685) bovendien tot buitengewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid benoemd. Hij stierf *Dec.* 1705. Zie BURMAN in *Traj. Erud.* p. 431 aangeh. door HERINGA l. l. p. 171 sq.

Bl. 33.

(87) *Waar hun elders een leerstoel werd aangeboden.* — Gelijk wij dit alreede door het voorbeeld van den Hoogl. DE VRIES bevestigd zagen, zoo kwam ook GRAEVIUS in zijn schrijven er rondborstig voòr uit, dat hij over eene verplaatsing naar *Heidelberg*, waaromtrent men reeds met hem in onderhandeling was getreden, ernstig dacht, en dat hij thans eene beroeping naar de *Illustre school* te *Amsterdam*, indien men hem dezelfde voorslagen als drie jaren vroeger deed, zonder eenige bedenking zou aanvaarden. Zie HERINGA l. l. p. 169.

Bl. 33.

(88) *Uit de middelen der stad.* De Hoogl. BOUMAN wijst er t. a. pl. mede met nadruk op, dat de middelen van ééne stad de Hoogeschool moesten staande houden, en GRAEVIUS verheelt het niet, »dat sommigen het in het belang van den staat oordeelden, bij de voortduring van den krijg, de gelden, die tot hiertoe tot het onderhoud der Academie hadden moeten strekken, tot uitrusting van vloot en leger aantewenden. *De Pall. Traj.* HERINGA l. l. p. 180.

Bl. 34.

(89) *De stad in brand gestoken te zien.* »Zaturdag 1/10 Nov. deed de Gouverneur bij de stad en Staten aandienen, dat hij bijzonderlijk met hen had te spreken. Toen zij bij hem gekomen waren, zeide hij hun, dat de Intendant orders van het Hof van Parijs had om de stad in brand te steken, dewijl de Koning wist dat daar veel kwaadwilligen waren. Hij deed daarna zijn presentatie om tot intercessie en tusschenspraak bij den Intendant te gaan." *Daghregister* bl. 220.

Bl. 34.

(90) *De Gouverneur* STOUPA. — Zóó ongunstig als in het *Getrouw Advys en in de Fransche Tyrannie* over den Gouv. LUXEMBOURG en den Intendant ROBERT geoordeeld wordt, zóó gun-

stig is het oordeel over den heer STOUPA, een Zwitser van geboorte, die met den rang van Majoor bij het Fransche leger gediend had. Liever dan in de gebrekkige Nederduitsche vertaling laat ik de hem geldende en vereerende lofspraak in het oorkelijke volgen: »j'Espère, que M. STUPA ne trouvera pas mauvais, qu'on lui rende ce temoignage, qu'il n'a jamais voulu prendre part aux exces, qui se sont commis dans la Ville d' *Utrecht*, et qu'au contraire, en protestant, que le Roij, son Maistre, lui donnant de quoy subsister honorablement, il n'a jamais voulu prendre des presents, de quelque nature qu'ils fussent, directement ou indirectement, de peur qu'on ne lui put un jour reprocher d'avoir profité des misères des habitants d' *Utrecht*, dont il a tous jours eu horreur, et dont il a toujours comdamné les Auteurs." *Advis Fidelle aux veritables Hollandois*, touchant ce qui s'est passé dans les villages de *Bodegraven* et *Swammerdam*, et les cruantés inouies, que les François y ont exercés; avec un Mémoire de la dernière Marche de l'Armée du Roy de France en *Brabant* et en *Flandre*. 1673. p. 31.

Het bovenstaande vereischt nog eenig nadere opheldering. Al spoedig is mij, bij onderlinge vergelijking gebleken, dat het *Getrouw advies* en de *Fransche Tyrannie* geheel of grootendeels twee verschillende, vrij getrouwe, hoewel stroeve en gebrekkige vertalingen of bewerkingen waren van het oorspronkelijke stuk, waarvan de titel hier nauwkeurig is opgegeven. De naam van den schrijver en de plaats, waar het boek gedrukt is, ontbreken. Als auteur daarvan wordt nogtans gehouden of staat bekend de Heer ABRAHAM DE WICQUEFORT, dezelfde die in nauwe relatiën tot JOHAN DE WITT heeft gestaan en de *Memoires sur la guerre faite aux Provinces Unies en l'année* 1672 geschreven heeft (medegedeeld door Mr. I. A. GROTHE, en geplaatst in het VI^de^ dl. *eerste* stuk, der *Berigten* van 't *Hist. Genootschap*). Dit laatste stuk gaf mij voor mijn onderwerp betrekkelijk zeer weinig, voor de kennis van den staatkundigen toestand en de geschiedenis des Vaderlands in dat tijdperk is het evenwel des te belangrijker.

Bl. 35.

(91) *Veertien gijzelaars weggevoerd.* — Zie de namen der overigen in het *Daghregister* bl. 226 en bij BOOTH t. a. pl. bl. 144. — In mijn hieronder aangeh. tafereel *over de geestelijke Liederen poëzy in Nederland*, heb ik, naar de opgave die ik daarvan elders had gevonden, van *negen* gijselaars gesproken. Ik was thans in staat gesteld hieromtrent een nauwkeuriger opgave te doen. Zóó ook heb ik dáár 300 Ruiters aan de gijzelaars tot geleide gegeven. Ik vond ditzelfde getal ook in het *Daghregister* weder, maar zie bij BOOTH t. a. pl. van een convoy van 50 Ruiters en in het hieronder aangeh. verhaal van Dr. WASSENAER van 40 Ruiters gewag gemaakt.

Bl. 35.

(92) *De Hoogl.* REGIUS. — HENRICUS DE ROY, Hoogl. in de Geneeskunde, dezelfde met wien en tegen wien VOETIUS een allerheftigsten strijd over de Cartesiaansche wijsbegeerte gevoerd heeft. Overleden 1679.

Bl. 35.

(93) *De Pred.* VAN HENGHEL. — DANIEL VAN HENGHEL (niet VAN ENGELEN, zoo als hij in het *Daghregister* genoemd wordt) beroepen te *Utrecht* 1648 overl. 1689 oud 70 j. — Weinige dagen na zijne wegvoering werd hem nogtans tegelijk met den Heer NIEPOORT de vrijheid weder geschonken, omdat men het bepaalde getal der in beslag te nemen gijzelaars was te boven gegaan.

Bl. 35.

(94) *Achttal burgers.* — »11/21 Nov. »Dezen avond zijn uit hun huizen gehaald *twee Ostagiers*, in plaats van de Heeren NIEPOORT en VAN DEN HENGEL, die wederom komen, mitsgaders tot nog *zes* anderen, om te completeren het bedongen getal van *twintig*". (volgen de namen, waaronder Ds. CORNELIS VAN DER VLIET ber. te *Utrecht* 1664 overl. 1683 oud 55 j.) BOOTH t. a. pl. 146. — Aan den voet dezer bladzijde vinden wij in eene aant. het volgende briefje van den Intendant, vermoedelijk aan den Commandant van het fort *Nieuw Rees* gericht:

»Je vous prie Mons.! lorsque vous recevrez ce billet de faire

aussitost mettre en liberté entière de sortir et aller ou ils voudront, Mons. NIJPOORT et le Ministre VAN DEN HENGEL. Je vous donne en mesme temps advis, que l'on vous menera d'autres Ostagiers jusq'au nombre de *vingt*, que je vous prie d'avoir soing, qu'ils soyent bien traitez, et qu'on les laise parler et escrire a qui ils voudront, et se promener dans le fort, pourvu qu'ils n'en sortent pas. Je suis Mons.! votre treshumble.

ROBBERT.

Bl. 35.

(95) ***Waarvan wij een omstandig verhaal bezitten.*** — ***Eigenhandige aanteekeningen*** van Dr. P. WASSENAER, ***rakende de gijzelaars***, geplaatst achter de ***dagelijksche aant.*** van BOOTH in de ***Berigten van het Hist. Gen.***, Dl. VI. St. II. bl. 166 vgg. Uit dit onderhoudend geschreven verhaal zien wij, dat de reizigers het den eersten dag tot ***Arnhem*** brachten, doch daar niet binnen gelaten, in een arm hutje zonder glazen moesten overnachten, en slechts een weinig hout en plaggen vonden om zich te warmen; dat de reis verder over ***Doetichem*** en ***Anholt*** werd voortgezet, en dat zij eerst aan den avond van den derden dag, niet zonder groot perijkel van omtevallen, daar het 's nachts gesneeuwd had en er geen spoor was te ontdekken, de stad ***Rees*** bereikten. — Overigens schijnt het lot en de toestand der gevangenen gedurende hun verblijf binnen de daar tegenover gelegene schans, naar de hier gegevene beschrijving, zeer dragelijk geweest te zijn. Dit wordt bevestigd door hetgeen BOOTH in zijne *Dag Aantt.* mededeelt. »Ds. v. D. HENGEL verhaalt, dat de Ostagiers welgemoed en gezond zijn, dat zij door de Burgemeesteren en Predikanten van ***Rhees*** veel hulp en vriendschap in alles genoten. Zij hadden nu ook permissie ontvangen, om op ***parole*** te mogen overvaren naar ***Rhees***, om aldaar zich te diverteren" bl. 155. Maar uit eene missive later van zijnen vader ontvangen, bleek, dat zij uiterst bekrompen waren gelogeerd, en met hun 13 in ééne kamer, niet zóó groot, (schrijft hij), als onze slaapkamer, zonder ooit hunne onderkleederen te quiteren, op legerbedden op de vloer leggende, moesten slapen" bl. 156.

Bl. 36.

(96) *Pogingen tot zijne bevrijding aangewend.* — *In de Hand. van den Utrechtschen Kerkeraad* d. 15/25 Dec. 1673 leest men o. a. »Sullen D. v. d. Hengel, Heijmenburgh Scriba en Prof. Leusden (pogingen) aanwenden, tot lossing van onze twee waarde broeders, Predikanten en al de andere ostagiers." — Zie Ds. H. C. Voorhoeve: Jodocus Lodensteyn, *een levend beeld van een practisch Christendom, geplaatst in de stemmen voor Waarheid en Vrede*, in *Augustus en September* dezes jaars. bl. 183.

Bl. 36.

(97) Lodensteyn's *gezangen.* — Verg. mijn *Tafereel over de geestelijke Liederen poezy in de Prot. Kerk (in Nederland), in de gesch. der Chr. Kerk in Tafereelen* dl. V. bl. 238; terwijl ik voor allen, die meer van nabij met Lodensteyn als Dichter en als Prediker wenschen bekend te worden, hier gaarne nogmaals de aandacht vestig op het boven aangeh. Opstel van den Heer Voorhoeve en niet minder op *de Bloemlezing uit de gedichten van* J. v. L. met eene Inleiding en Woordenlijst door Dr. A. W. Bronsveld, toen Pred. te *Charlois*, thans te *Haarlem. Rott.* 1867.

Bl. 37.

(98) *Stormde het kerkgebouw binnen.* — Het hier voorgevallene vindt men nog uitvoeriger beschreven bij den Hoogl. de Geer t. a. pl. en Booth t. a. p. bl. 149. *Daghregister* bl. 229. Het vermeerderde niet weinig de verwarring, dat er gelijktijdig brand in de sacristie ontdekt werd, welke echter spoedig gebluscht werd.

Bl. 37.

(99) *Gaat naar uwe kerk* enz. — Woorden van den Heer Stoupa, die om wanorde te voorkomen de laatste van allen was achtergebleven. Tot den Burgemeester van der Dussen zal hij er bijgevoegd hebben: »Op 's Konings last zijn u deze sleutelen afgeëischt, in 's Konings naam geef ik ze u terug, bewaart ze goed!" *Daghregister* bl. 229, Booth bl. 148.

Bl. 37.

(100) *De Predikant* Gentman. — »Des namiddags werd in de Domkerk door den Predikant Gentman eene dankzegging

gedaan. Sekerlijk een groote verandering in één dag, dewijl men in deselfde plaatse nog 's uchtends de Misse gedaan had." *Daghregister* bl. 230. CORNELIS GENTMAN ber. te *Utrecht* 1654, gest. 1696 oud 79 j. Hij had dien dag eene beurt in de Buurkerk te vervullen, maar werd door den Kerkeraad uitgenoodigd, dit nu in de Domkerk te doen, gelijk blijkt uit de *Hand. des Kerkeraads*, 13/23 Nov. 1673.
Bl. 37.

(101) VOETIUS *weder op den kansel.* — De tekst was naar tijdsgelegenheid gelukkig gekozen en Dr. BENNINK JANSSONIUS (t. a. p. deze bijzonderheid vermeldende) voegt er bij, dat VOETIUS zich in deze rede met groote gematigheid van alles onthouden heeft, wat de Roomschgezinden, die zich wegens het gebeurde diep gekrenkt moesten gevoelen, had kunnen kwetsen of verbitteren. Bl. 37.

(102) *De eigenlijke Dankdag* den 26sten *Nov. gehouden.* — De Haagsche Predikant THADDEUS LANTMAN vervulde hierbij de Avondbeurt. In zijne rede moet nog al het een en ander zijn voorgekomen, wat de bewoners van *Utrecht* en vooral hare Overheid minder welgevallig zijn moest, o. a. »dat de sleutels der stad den vijand waren tegemoet gedragen." Zie BOOTH bl. 153 en Mr. DE GEER t. a. pl. — Voorts verheug ik mij hier nog eene kleine misstelling te kunnen verbeteren, die lichtelijk tot eenige verwarring zou kunnen aanleiding geven. Overal den ouden stijl gevolgd ziende, meende ik, dat dit ook hier gold, en voegde achter 26 Nov. daarom *of* 6 *Dec.* Bij de vergelijking der onderscheidene berichten en na ook de *Hand. des Kerkeraads* geraadpleegd te hebben, heb ik nogtans bespeurd, dat hier wel degelijk aan den 26sten November (nieuwe stijl) moet gedacht worden. Hieruit volgt, dat VOETIUS op denzelfden dag, vermoedelijk des voormiddags, zijne rede heeft uitgesproken, waarop LANTMAN des avonds de door de Staten voorgeschrevene Dankrede hield.

Wel is er op 25 Nov. of 5 Dec. van wege den Graaf VAN HOORN, die hier als gemachtigde der algem. Staten en van den Prins van Oranje, na het verlaten der stad door de

Franschen, tijdelijk de hoogste macht in handen had, eene aanschrijving of uitnoodiging, tot het houden van eene plechtige dankzegging op den volgenden dag, uitgegaan, maar deze schijnt meer bepaaldelijk voor de militairen te zijn bestemd geweest, aangezien wij in de *Hand. des Kerkeraads* d. 25 Nov. 1873 lezen.

»Alzoo zijne Exc. de graaf VAN HOORN, hier in garnizoen gekomen zijnde met het tegenwaardige krijgsvolk — men van goeder hand verstaat, dat het Zijne Excell. niet onaangenaam zal zijn, dat nademiddag wederom eene korte dankzegging tot God geschiede, is dat alzoo goedgevonden en zal dit door den Pred. VAN BREEN (PETRUS VAN BREEN ber. te *Utrecht* 1667, overl. 1709 oud 79 j.) geschieden.

Bl. 39.

(103) *Reeds door* VONDEL *een Paradijs genoemd.*

»Dees stad, de hoofdstad van het Sticht, in top gestegen
Ligt in een vruchtbren schoot van kleigrond, rijk van zegen;
Hier zwelt de korenair, dáár de uier vet van room;
Hier rust de herder in de schaduw van den boom;
Hier vloeien *Vecht* en *Rhijn*, door boomgaard en prieelen
En Heerensloten heen. Dáár zuigt de honigbij,
Ginds zingt de Nachtegaal en leeuwrik even blij
Een lieflijk veldmuziek, dat nooit het oor verveelde —
Hoe noemt men *Utrecht* dan? Een Paradijs vol weelde!"

Op de afbeelding van Utrecht, voorkomende in de *Bijschriften op Steden* in I. v. VONDELS *Poëzie* dl. II, bl 300. 4°.

Bl. 39.

(104) *In diezelfde Domkerk.* — Op waardige wijze heeft mijn geachte ambtgenoot, de Hoogl. v. OOSTERZEE, in zijne pasgehoudene Hervormingsrede, ook op dit verledene teruggewezen en deze Historische bijzonderheid in herinnering gebracht.

Bl 40.

(105) VOETIUS' *ijver voor de beoefening van het geloof in het leven.* — Men denke o. a. aan zijn geschrift: *Proeve van de kracht der Godzaligheid*, uitgegeven in 1636.

Bl. 40.

(106) VOETIUS' *Inwijdingsrede.* — *Oratio inaug. de pietate cum scientia conjungenda*, uitgegeven met zijne *Exercitia pietatis. Gorinch.* 1644.

Bl. 41.

(107) *Organische geschiedbeschouwing.* — Ik behoude mij voor mijne gedachten omtrent dit aangelegen punt, waar het de beste Methode der geschiedschrijving geldt, breeder uiteentezetten in het *derde stuk* van mijne *Historiographie der Kerkgeschiedenis*, dat, naar ik hoop, eerlang ter perse gaat.

Bl. 42.

(108) *Post tenebras lux!* — Woord des afscheids van ZWINGLI aan de zijnen, toen hij den dood, dien hij in den slag bij *Cappel* vond, tegemoet ging.

Bl. 42.

(109) *Post fata superstes.* — Onderschrift op de voorzijde der medaille. Boven staat als randschrift: *auspice Deo servetur incolumis.* Het middenvlak vertoont het Pallasbeeld, rustende op haar schild, waarop het wapen der Hoogeschool. Eene fraaie afbeelding van dezen gedenkpenning, gegraveerd door den Heer TETAR VAN ELVEN, is gevoegd achter het *Gedenkboek van het tweede Eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool.*

VERBETERINGEN.

Bl. 23,	reg. 14	v. o.,	*staat:*	beletselen,	*moet zijn:*	bedekselen.
" 37,	" 9	" "	"	den 26sten Nov. of 6 Dec.	" "	26 Nov. nieuwe stijl.
" 51,	" 12	v. b,	"	supellectale,	" "	supellectile.
" 62,	" 5	" "	"	*Daghregister,*	" "	*Getrouw Advies.*
" 74,	" 9	" "	"	lezenwaardig,	" "	lezenswaardig.
" 78,	" 10	" "	"	Prefectum,	" "	Praefectum.



